

Дагъыстанлы *Къатъын*

Журнал уягълюлер учун

№ 3 / 2026

Наслу

*Халкъына пайдалы
адамлар болсун!*

Рагъмудукъ

*Яшылыкъгъа
алгъаса...*

Савлукъ

*Яшлар уллулар йимик,
тек сынаву аз*

Агъамиятлы масъала

*Неге музей ачмагъа
ярамай?*

Разият Агъматова

Сен яратгъан дюнъа...

«Женщина Дагестана»
на кумыкском языке
№ 3/2026

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан

Главный редактор

Х. А. Шамилова j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

С. Х. Булгаева sulgi65@mail.ru

Ответственный секретарь

Г. Х. Асадулаева musaeva_gulnara@mail.ru

Редактор русского выпуска

А. М. Бабаева aida-babayeva2012@yandex.ru

Редактор аварского выпуска

Б. Ш. Мухидинова bahu4y@mail.ru

Редактор даргинского выпуска

П. М. Сулейманова zehra.fatimat@mail.ru

Редактор кумыкского выпуска

П. Х. Хайбуллаева bike-1970@mail.ru

Редактор лакского выпуска

А. Ю. Абдурахманова delia25@mail.ru

Редактор лезгинского выпуска

Н. Н. Ибрагимова shikhnabievai981@mail.ru

Редактор табасаранского выпуска

С. М. Исрафилова suvaynat@mail.ru

Корреспонденты:

А. Тажудинова, В. Ратенкова, Р. Бакидов,

С. Эмирова

Художественный редактор

Г. А. Курбан-Адамова guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

j-dag@mail.ru; zhenshina_dag@e-dag.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт

журнала «Женщина Дагестана»:

женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 25.06.2026 г.

Объем: 5,5 усл. печ. л.

Заказ № 0602. Тираж (2635) 450 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г.

Выходит на аварском, даргинском, кумыкском,

лакском, лезгинском, русском, табасаранском

языках один раз в два месяца.

Регистрационный номер ПИ № ТУ05-00429 выдан

Управлением Федеральной службы по надзору

в сфере связи, информационных технологий и

массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

Арт-директор – М. Ю. Моллакаев (MagHazar)

Инделик

- 1 Редакторну сёзю
Дагъыстан-рагъмудукъну отаву
- 2 Илму
Сен яратгъан дюнья...
- 6 Иш ёлдашларыбыз
«Яратывчулукъда коллективге эркинлик бергенмен. Шогъар да бир де гъёкюнмегенмен»
- 10 Адабият сагъифа
Тавланы яшлары
- 14 Наслу
Халкъына пайдалы адамлар болсун!
- 18 Рагъмудукъ
Яхшылыкъгъа алгъаса...
- 22 Юбилей
Илмуну башына элтеген ёл
- 26 Савдукъ
Яшлар улдулар йимик, тек сынаву аз
- 30 Тыш пачалыкъларда
Гюм ийис гелеген бетлерин бирдагъы керен ачдым
- 34 Асил инсан
Яшлагъа берилген юрек
- 36 Агъамиятлы масъала
Языв ярдан къаратар...
- 38 Агъамиятлы масъала
Неге музей ачмагъа ярамай?
- 40 Тарихни бетлеринден
Давну игити, уста, композитор
- 42 Билим берив
Лап тизив савгъат
- 46 Къужурлу иш
Ногъайлар
- 4 Мастер-класс
Сени гёрсюн учун сёйле
- 5 Жинаятчылыкъ ишлер
Оьлгенчеге къурдашлар...
- 56 Тарихни бетлеринден
POST scriptum
- 57 Наставники
*«Семантика совести»:
путь Лауры Феталиевой*
- 60 Бизнес-леди
*«Женщины доказали, что могут
руководить и компаниями, и целыми
странами»*

На обложках:

Г – Разият Ахмедова – литературовед, доктор филологических наук, профессор, член Союза писателей России

III, IV – Фото А. Нурмагомедовой «Последний звонок».

Разият
Агъматова

Сен яратгъан дюнья...

Ана тил ону учун – айланадагъы табиатны ва адамланы яратывчу жагълыкъ булан байындырагъан, не алды, не арты ёкъ шырыллап агъылагъан сюзюк суву булангъы озендей. Бизин бугюнго къонагъыбыз ва гъюрметли лакъырдашыбыз – адабият ахтарывчу, филология илмуланы доктору, профессор, Россияны язычуларыны союзуну уюрю – Разият Абдуллаевна Агъматова. Ол хабарлагъан кюйде, озюню яшав ва касбу ёлунда кысмет ону хыйлы яхшы адамлар булан табушдургъан, олар огъар инамлы аркъатаяв, герти ювукълар болуп токътагъан.

Ата

Ол яш йылларын, агълюсюн исси кюйде эсге ала. Атасы бютюн оьмюрюн билим беривге багъышлагъан: «Муаллим Абдулла Бекеевич Агъматов – дагну бары да акъубаларын чекген, уьстюнлюклер булан янаша утушланы да башындан гечирген, тек шоллагъа да къарамай сав къалгъан фронтовик, яшавуну гъар мюгълетин кыйматлай эди».

Атасы – о заманлар 17 йыллыкъ оьрюм яш, бир нече керен фронтгъа къачгъан. Тек гъар гезик ону чагъына къарап, уьюне къайтара болгъан. Военком давгъа-явгъа къуршалма алгъасайгъан Абдулланы «сапарларын» токътатмакъ учун, Сухокумскидеги асгер училищеге бакъдыргъан. Училищени битдиргенче фронтгъа бара, душмангъа къаршы игит кюйде ябушгъан, есир болуп, фашистлени кьолуна тюшген, шондан да къачгъан, Грециядагъы партизанланы сыдырасына кьошулуп, елевчулени Рейхстагына кызыл байракъ къагъылгъанча давлар юрютюп тургъан.

Давдан сонг Абдулла Бекеевич билимлерин камиллешидиреген Дагъыстан институтда дарс беривчу болуп ишлеген, Билим берив министерликде ана тилинде охув китаплар чыгъаргъан. Тизив суратлар эте эди,

кызыларына оланы анасы Кумсият Хизриева булан нечик таныш болгъаныны гъакъында хабарлай эди. Олар татывду ожакъ къуруп, хыйлы йыллар бирче яшагъан. Абдулла агълю черин рагъмуду хасияты, яшланы ва озюню гъайын этегени, къонакъланы даим къулач яйып, иржайып, илиякълы къаршылайгъаны учун эпсиз сюе эди. Къатынын Аллагъ озюне савгъат этип йиберген, яшав кыйынлыкълардан къоруйгъан малайикге гысаплай эди. Ол гертиден де, женнет къушдай, агълюсюнде исси, таза юрекли аралыкъланы болдуруп бажара эди.

Яш йылланы эсге ала туруп...

Разият Абдуллаевна къакъаны ичинде орунлашгъан къумукъ юртда тувгъан. Атасыны яхшылыгъындан башлапгъы заманлар отар деп юрюлеген Къакъамахи Къарабудагъгент районну толу ихтиярлы, озюню администрациясы булангъы юртгъа айлангъан.

Давдан сонггъу йыллар Разият Агъматованы Уьстюнлюкню сююнч гюнлери, адамланы яхшы яшама талпынагъанлыгъы, Ватаны учун къайратлы кюйде загъмат текме сюегенлиги, экономиканы мекенли аякъгъа тургъузма белсенгенлиги булан эсинде къалгъан:

«О заманлар Дагъыстангъа школаларда яшлагъа илму-билим бермек учун тыш янлардан кѣп педагоглар гелген эди. Биринчи май булан байлавлу кюлкю, рагъмулу масхара, сююнч, йырлар ва бийивлер булан узатылагъан маѣвкаларыбыз, табиятгъа сапарларыбыз бугюн йимик эсимде. Парахат яшавну сююнч шартлары, алааматлары бары да къыйынлыкъланы енгме, загъматгъа толу кюйде берилип ишлемеге кѣмек эте эди. Атам-анамны жагъил заманлары. Мен атамны агълюсюне, дазусуз рагъмулу, гюнешни шавласы йимик суйкюмлю, къонакъчылдыгъы, кѣмек этмеге гъазирлиги булан адамланы оъзюне тартагъан анама оътесиз исси, гъайлы кюйде янашагъанын гъар гюн йимик гѣре эдим. Анам ахырынчы гюнлерине ерли шо кююнде къалды...»

Аварасыз яшлыкъны отавудай, эсинде къалгъан тав юрт Разият Абдуллаевнада къыйынлыкълагъа чул бермейгенликни, тутгъан ѣлундан тайышмайгъанлыкъны хасиятла-

рын ясагъан. Акъ къарлы башлары булутлагъа тиеген тавланы сигърулу гючю оъзюне багъып тарта эди. «Шоларда мен гъайран ѣммакълардагъы йимик, дюнъяны гѣре эдим. Гѣз алдымда тавлар элин елеме къарайгъан чапгъынчылар булангъы къанлы къаршы турувда уъст болгъан халкъ игитлени гъакъындагъы тамаша сюжетлер тувулуна эди. Шодай менде оъз халкъымны тарихин ва адабиятын, эреволю адамларын ва ата-бабаларыбыздан къалгъан эсделиклени танымакъ, ахтармакъ учунгъу гъаваслыкъ, талпыныв арта эди. Тапшурмалы хабарланы ва халкъ айтывланы игитлери сѣйлеген ана тилимни гъакъында болгъан чакъы кѣп билме къаст эте эдим.

Магъачкъаладагъы инг де яхшы школаланы бириси деп гъисаплангъан, оъзюнде тыш тиллерден терен билимлер береген 13 номерли школадагъы охуву гележекдеги филологгъа ингилис тилни мекенли уйренмеге имканлыкъ берген. Экзаменлени берип битген сонг, Муаллимлени

билимлерин камиллешдиреген институтда ингилис тилден дарслар юрютген, сонг Къарабудагъгентдеги ва Тёбен Къазанышдагъы школалагъа бакъдыргъанлар.

Илмуну четим ёлларында ...

– Муаллимлик практика мени ингилис тил булан байлавлу касбу билимлеримни беклешдирди. Аз-кёп буса да, дарс беривчюлюк сынавну топлап, педагогика институтну битдиргенде, мен ингилис тилни муаллими гысапда ишимни Буйнакскидеги 5-нчи ва 7-нчи школаларда узатдым. Тек илму чалышыв баргъан сайын тергевюмню тарта эди. Шо учун СССР-ни илмулар академиясыны Дагъыстан филиалыны илму китапханасында библиографны ишин кюте туруп, бир вакътини ичинде аспирантурада охуй эдим.

1988-нчи йылда Тифлисидеги Шота Руставелини атындагъы гюржю адабиятны институтуну янындагъы диссертация советинде «Жанр поэмы в кумыкской литературе» деген темагъа гёре, кандидатлыкъ ишимни якъладым. Шо вакътилерде Грузияда ДНЦ РАН-ны Гьамзат Цадасаны атындагъы тил ва адабият институтуну илму къуллукъчусу Чакар Юсупова докторлукъ диссертациясын якълай эди. Ол мени насигъатчыларымны бириси болуп токътады, къурдаш аралыкълар юрютмеге башладыкъ ва шо ювукъ аралыкълар бизин бютюн яшавубуздан оьтдю.

– Магъа илму чалышывумда илму насигъатчыларыма байлавлу яшав иржайды демё ярай. Инг алдын белгили, пагъмуду алимлерибизни – Салав Магъамматсалигъович Алиевни ва Абдул-Къадир Юсупович Абдулатиповну атларын эсгерер эдим. Олар ахтарывларында илмуда бир токъташдырылгъан къаравлар, къайдалар булан дазуланып къалмай, гъар асаргъа, агъвалатгъа, тарихи келпетге умуми инсанлыкъ байлыкъланы гёзюнден къыймат бере, кёп

миллетли дагъыстан адабиятланы бирлигин, къатнаванун беклешдире.

Разият Абдуллаевнаны къолундан кёп пайдалы иш чыкыгъан. ДГУ-да Россия халкъланы адабиятыны кафедрасында профессор, доцент болуп ишлеген. Ол «Дагъыстан адабият», «Россия халкъланы адабияты», «Адабият ахтарывланы къайдалары», «Гъалиги дагъыстан адабиятда ругъ-къылыкъны масъалалары» деген темалагъа гёре лекциялар охугъан. Студентлени курслукъ, диплом, магистратура ва диссертация ишлерине башчылыкъ этген. Республиканы адабият яшавунда оьтгерилеген бир гёрмекли чараны да къутгъармагъан, бизин уьлкедеги ва тыш пачалыкълардагъы кёп-кёп илму конференцияларда докладлар охугъан.

– «Духовная интеграция народов Дагестана в современной литературе» деген темагъа гёре язылгъан докторлукъ диссертациясын якълав Разият Агъматованы илму чалышывуну жанлы ва маъналы узатылыву болуп токътагъан. Ол чыгъаргъан «Кумыкская поэма», «Духовная интеграция народов Дагестана в литературе», «О благородстве, щедрости и чести» деген китаплар илму жамиятны янындан оьр къыймат алгъан, – деп эсгере РАН ДФИНЦ-ны баш илму къуллукъчусу, филология илмуланы доктору М.А. Гьюсейнова.

Разиятны инамлы аркъатаяву – агълюсю, оьзлер булан оьктем болагъан яшлары: «Къызым Гъажара-дизайнер, уллатасындан къалгъан варисликни узата, сураланы эте, уланым Алибек- айтишник».

Торунлары Кумсият, Аминат, Сафийка огъар кёп сююнчлер гелтире. Разият Абдуллаевна арадан заман гетип олар агълюсюню, Дагъыстанны мердешлерин лайыкълы кюйде узатажагъына ва оьзлени дюньясын яратажагъына гъакъ юрекден инаана...

Айшат Тажудинова

Камила
Гъамзатова

МАСТЕРС Н ИХ М

«Яратывчулукъда коллективге эркинлик бергенмен.

Шогъар да бир де гъёкюнмегенмен»

Яш чагъыгъызда бавгъа-бахчагъа чыгъып, бары да агъвалатланы ахтигин билмеге гъасиретлигин яшырмайгъан гиччи журналист гъисанда ойнасагъыз, арадан заман оътюп, телеканалны ёлбашчысыны къллу-гъуна белгиленмеге умут бар. Биз шо гъакъда «Дагестан» деген РГВК-ны генеральный директору Камила Гъамзатова айттып билдик. Ол бизге билдирген кюйде, халкъ арада, эл арада юрюлеген лакъырлагъа да къарамайлы, телевидениени олтюрюп къоймагъа гъали де эрте. Гъар кимни къл телефонунда 500-де артыкъ янгылыкъланы билмеге бажарылагъан гъар тюрлю къураллар сакъланса да, адамлар алда йимик, мердешли маълумат къураллар булан да пайдалана. Неге? Тюрнде сизин терге-вюгюзге берилеген баянлыкълны охуп, шо гъакъда мекенли кюйде билмеге болажакълсыз. Шу баянлыкълда, гъатта палчыланы гъакъланда да айтылажакъл. Гелигиз, охуюкълар.

– *Гелигиз лакълрны узакълдан башлайыкъ: журналист касбуну танлагълангъа сизге не себеп болду?*

– Журналистиканы мен танглама-дым. Мени учун шо касбуну ата-анам сайладылар. Булай алгъланда, мен ветеринар болмагъла сюйген эдим. Бир вакълтини ичинде экономика факультетде де билим алмагъла умутлу эдим. Неге тюрюл, шо факультетге мени кълбюсю кълурдашларым охумагъла тюршмеге хыял эте эди. Журналистлер гълзирлейген бёлукге буса, мен гъллла-макюрню натижасында охумагъла тюршдюм десем де ярай. Айтагъланым, ата-анам булан шулай сёлешген эдим: мен экономика ва филология факультетге бирче охумагъла тюршежекмен. Эгер де, эки-сине де охумагъла тюршюп кълалсам, экономика факультетде билим алы-вумну узатажакълман. Озьюмню алдыма салынгълан шо масъланы мен устьюнюл кюйде яшавгъла чыгълар-дым. Ата-анам буса шо шартны бу-

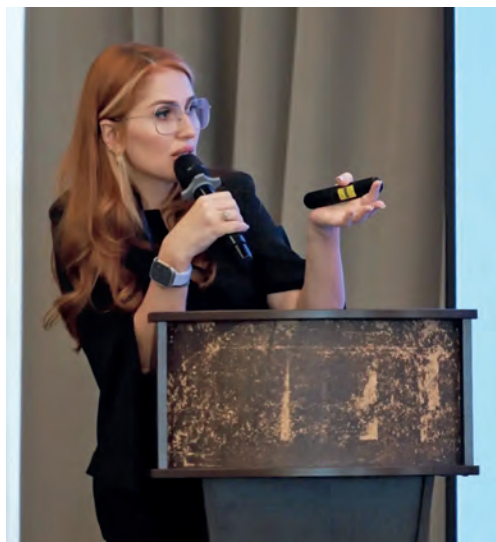
зуп, экономика факультетден доку-ментлеримни магъла да айтмай алып кълыйгълан.

– *Ата-анагълыз сиз журналист болгъланыгълызны неге сюе эдилер?*

– Анам мен яхшы яза деп гълсап эте эди. Гертиси, школада охуйгълан вакълтимде сочинениелени мен хыйлылардан яхшы яза эдим. Тек шогълар бир де онча тергев берме-генмен. Яш чагълымда мен «радио-станцияда йимик» ойнай эдим. Да-чагъла дос-кълардашым жыйылгълан вакълтиде олардан гълар тюрлю маълуматланы жыйып, шоланы да те-рек башда охуй эдим. Мени учун шо бир тюрлю оюн эди. Анам буса, шо тармакълда мени гележегим бар деп токълташдыргълан.

– *Мен билеген кюйде, журналист гълсанда касбу ёлугълузну газетде ишлеп башлагълансыз.*

– Бугюн де эсимде бар: мени бирин-чи макълалам «Дагестанская панора-ма» деген газетде чыкълды. Шо заман

мен дёрт палчыгъа бардым. Оланы гъариси де, мен гёзлейген кюйде, гъакъылгъа бютюн адам инанмагъа болмайгъан уйдурмаларын айтдылар. Шолайлыкъда, кимге инанса да, палчылагъа инанмагъа тюшмейгени гъакъында айтылагъан мен язгъан танкъыт макъала газетни бетлеринде озюне ер тапды. Арадан бираз заман гетип, мен МК в Дагестане» деген газетде ишлемеге башладым.

– Газетде ишлейген вакътиде сиз не ймик масъалалагъа тергев бере эдигиз?

– Шо заман мен редакция берген тапшурувланы кютюп турдум. Бир башлап мен уголовный ишлени гъакъында язып турдум. Дагъыстанда болуп турагъан эрши, нас, жиргенчли ишлени арагъа чыгъарып, шоланы айланасында пикру алышдырмагъа мени кепиме гелмей эди.

– Сиз тележурналист болуп ишлемеге не себепден башладыгъыз?

– Мен телевидениеде ишлемеге гъасирет тюгюл эдим. Гъар заманда да мен озюм ошатагъан ерде ишлеп гелгенмен. Газетден тайып, ишлейген еримни алышдырмагъа ойлашып турагъанда, «ТБС–Махачкала» каналда чалышагъан къурдаш кызым озлер бажарывлу касбучулар излейгенин айтып къойду. Лап башда

газетде токъташгъан къалиплерден тайышып, ишни телевидениеде юрюлеген къайдаларына тюшюнмеге кёп къыйын болду.

– РГВК «Дагестан» каналны ёлбашчысы этилип белгиленгенде, не ймик борчланы озюгюзню алдыгъызгъа салгъан эдигиз?

– Уъч аслу масъала: айлыкъ алапаланы гётермек, материал-техника гъалын яхшылашдырмакъ, ярашдырив-янгыртив ишлени обгтермек. Шо уъч де масъаланы мен яшавгъа чыгъаргъанман.

– Гъар гюн де кютмеге тюшеген авараланы тюгюл, яратывчулукъ гъакъда айтгъанда?

– Шо якъдан алгъанда, мен бюс-бютюнлей коллективге къуршалгъанлагъа инангъанман. Яратывчулукъ гъисли адамлар булан ишлейгенде, олагъа тийишли шартланы яратып, пуршав этмей, бир якъгъа тайып, сан янлы кюйде ишин кютмеге къоймагъа тюше. Эгер пагъмулу адамлагъа озлер къаравуллагъан имканлыкъланы яратгъан сонг да: «Шу ишни шулай эт да, булай этип къоймагъа бирдокъда ярамай», – деп оланы дёрт де янындан айланып турмасанг, шо заман бир тюрюл натижалагъа етишмеге де бажарыла. Алдымда ишлейген касбучу бир тюрюл сиптеси булан мени яныма гелгенде, гъар заманда да: «Яшавгъа чыгъармагъа къарайыкъ», – деймен. Мен гъар къайсы гъаракатны да якълайман. Биз шоланы яшавгъа чыгъаргъан сонг, гъасиллер де чыгъарабыз. Натижада, шо ишибиз асувсуз болуп чыкъса да, къайнашмагъа тюшмей. Яратывчулукъда коллективге эркинлик бергенмен. Шогъар да бир де гёкюнмегенмен.

– Сизин проектлени арасындан «гъавалагъа учуп гетген» деп айтмагъа ярайгъанларын эсге алыгъыз

– Биз етишген уьстюнлклер аз тюгюл. Артдагъы вакътилерде яшавгъа чыгъарылгъан проектлени гъакъында айтгъанда, «Сердце воина» дейгенин айрыча эсгермеге ярай. Шо

видео роликлерде СВО-гъа кършал-гъанлар хас асгер гъаракат юрюлюп турагъан ерлеге бармагъа токъташ-гъаныны себеплерин, Ватанына, тувуп обьсген элине аминлигин сакъ-ламакъны обзлер нечик англайгъа-ны гъакъында юрекге таъсир этеген кюйде хабарлай. Биз айрыча шогъар къасткъылып айланмаса къ да, эсгерилген проектни халкъ къабул этгени гъакъында айтмагъа бажарыла. Шондан къайры да, биз чыгъаргъан документли фильмлеге де къаравчулар артыкъ тергев бере. Эки йыл алъякъда, биз Дербент шагъарда обьлген хачпереслени дин къуллукъ-чусуну гъакъында «Батюшка» деген документли фильмни чыгъардыкъ. Къаравчулар яхшы къабул этгенден къайры да, шо фильм «СМИротворец» деген бютюрроссия конкурсда экинчи ерге ес болду.

– *Гъалиги девюрде адамлар маълумат алагъан къраллар да кеп: мердешли маълумат къраллар булан бирге блогерлер де шо тармакъда гъаракат эте. Шолай шартларда телевидениени обзге маълумат къраллар булан тогъартмагъа болагъан даражасына сиз нечик кыймат бере-жек эдигиз?*

– Озокъда, телевидениени 15 йыл алъякъда йимик абуру ёкъ. Кепден берли бизге телевидениени, шолай обзге мердешли маълумат кърал-ланы да гележеги ёгъу экени гъакъында айтыла. Тек биз обзюбюзню ишибизни узатып турабыз. Сынав гёрсетегени йимик, бизин инкар этип кыймагъа гъали де эрте. Гъар къол телефонда да 500-ден де артыкъ маълумат алмагъа имканлыкъ бере-ген гъар тюрлю къраллар бар. Адам-лар шоланы кеплюгонден башчы-гъармагъа да болмай. Озокъда, лап башда адамлар шолар булан артыкъ иштагълана эдилер. Къайсы маълумат къралгъа инанмагъа ярайгъа-нын гъар ким обзю чече эди. Маълуматлар артыкъ кеп болгъан сайын адамлар тергелген маълуматланы етишдиреген къралланы кыйды-

рып башлады. Шолай къралланы бириси бизин телевидение гъысаплана. Йылдан-йылгъа артып турагъан биз рекламадан алагъан хайырны къадары да обрлюкерибизге шагъатлыкъ этегени гъакъда айтмагъа ярай. Рекламасын къаравчулагъа етишдирмеге сюегенлер телевидение акъча алып гелелер. Неге тююл, олар телевидениеге кеплер къарай-гъанын англай. Гетген йыл Маълумат ва печат агентлиги обтгерген сорав алывну гъасиллерине гёре, бизин республикада яшайгъанланы 63 проценти «Дагестан» деген РГВК-ны берилишлерине къарай.

– *Сиз телевидениени арадан уъч йыл обтген сонгъу гъалын нечик гёресиз?*

– Бугюнлерде телевидениеде кеп къадардагъы акъча маяланы харжлап яратылагъан программалагъа айтардай тергев берилмей. Къаравчулар баянлыкълагъа, лакъырлашывлагъа кеп сююп тынглай.

– *Кёбюсю гезиклерде артсыз-алсыз бир-биревден алынагъан баянлыкъланы англамай да къаламан.*

– Шолай болса да, баянлыкълагъа кеплер къарай. Рекламасын ерлешдирмеге сюегенлер де аслу гъалда шо берилишлени танглай.

*Лакъырлашывну юрютген
Руслан Бакидов*

Николай Тихонов

Тавланы яшлары

Бу йыл Россияда аты дангъа айтылгъан шаир, язывчу ва публицист Николай Тихоновну 130 йыллыгъын белгилейлер. Николай Семёнович Дагъыстангъа кёп керенлер гелген, тавлар элини табияты ва адамлары булан гъакъ юрекден сукъланагъанын бир де яшырмагъан. 30-нчу йылланы башларында, республикабызгъа этген гезикли сапарында ол белгили партия ва пачалыкъ чалышывчу Ибрагъим Магъмутов, ону агълюсю Аминат ва къонгурав тавушлу, суюкюмлю 11 йыллыкъ къызы Резеда булан таныш болгъан. Арадан заман оътюп, дав башланма аз къалып турагъанда Резеда Дёргели юртдан чыкыгъан, асгер врач Абусайит Исаевге эрге баргъан ва ол десант полкда къулдукъ этеген бойлагъа, Ленинград областгъа гёчген.

Резеда ва Николай Семёнович янгыдан 1942-нчи йылда, къамавгъа тюшген Ленинградда ёлугъажакъ. Н. Тихонов Исаевлени агълюсюне оъзюню «Тавланы яшлары» деген очеркин багъышлагъан. Асар язывчуну «Ленинград хабарлар» деген жыйым китабында чыкыгъан.

«Ленинградны орамларын уллу къар кюртлер елеген. Шишалары увалгъан терезеден яман сувукъ геле, алаша столну уьстюнде майчыракъ яна. Бирден эшиклер ачылып, уйню ичине бийик, къараявуз ва инчебелли къыз гирип гелди. Къарайман ва инанмайман– Резеда.

– Сизде биздеги тавлардагъы таш уйлерде йимик,– деди ол,– къырда къар ява, мунда майчыракъ яна, ямучу ва сувукълукъ.– Ол иржайды.– Тюзю, гъали бары да ерде сувукъ...

– Адатлы сорашивлардан сонг: «Резеда, Ленинградда не этесиз, нечик мунда тюшгенсиз?»– деп сорадым.

– Мен охуй эдим, гъали госпитальда ишлеймен. Болагъан затымны этемен. Бизин бары да агълубюз гъар тюрлю фронтларда душман булан ябуша. Мен буса къамавгъа тюшген – Ленинграддаман. Анам булан бош уйлерде турабыз, бизден къайры бирев де кълмагъан. Болса да, шайлы эркинликде яшайбыз...

– Тек сизге, къыбла якъларда оьсген адамгъа, темиркъазыкъ сувукъланы шартларында турмагъа нече де къыйындыр?

– «Къыйын» деген сёзню арагъа чыгъармакъны маънасы ёкъ. Гъали барыбыз да ишлемеге ва чыдамагъа тарыкълбыз. Мен сизге негер гелгенимни англатайым. Уйлерибизде подъездни эшиклери ябылмай, абзардагъы баруну бир такътасы сама кълмагъан. Ари янында буса, гараж ва ичи бензин булан толгъан уллу бочке токътагъан. Не зат да болуп кълмакъ бар. Бираз алда бизге ювукъда топлар атылды, чаралар гёрмесе бажарылмай.

–Тюз айтасан, чаралар гёрмеге герек,– дедим мен,– гъали тавлар элини гerti вакилин таный тураман. Тек неге асгерчилени уюнде турасыз?

– Мени эрим фронтда, ол–асгер врач...

– Нечик! Сиз эрге баргъанмысыз? Кёп боламы?

– Болмай,– деди ол. Мени эрим врачдан къайры, парашютист де дюр. Парашют булан да атыла, аслу касбу борчларын да кюте. Шо нече де онгайлы. Ол парашют булан 70 керен атылгъан.

– Ол тавакаллы адаммы! Сизин якъларданмы?

– Дюр. Гerti къоччакъ. Бизин агълуде къоччакъ тююллер ёкъ. Гъали ол къайда экенни билмеймен. Тек не ерде болса да, ишсиз кълмажагъына бир де шекленмеймен.

Биз узакъ заман умуми танышларыбызны гъакъында лакъыр этдик, къурдашланы, тавланы эсге алдыкъ. Сонг гелген кююнде шо енгил юрюшю булан Ленинградны бузлу орамларына чыгъып гетди.

Сонг заманда бир ёлугъа эдик ва мен бара-бара ону не ярыкълары, не суву, не агъачы, не адамшавлу ашы ёкъ шагъардагъы яшавуну гъакъында бары да затны билдим.

Резеда гече де, гюн де ишлей эди. Айрокъда гечеги дежурстволар ону гълсыз кюйге тарыта эди, тек Ленинграддан гетмеге суймей эди. Темиркъазыкъ тахшагъарны оьзтёрече къагърулу гъава шартларына бир-бир ерли адамлар да чыдамайгъан вакътилерде Резеда: «Мен гючлюмен, магъа осал болмагъа ярамай»,– дей эди.

Ол масхара эте эди, ону бир сама ругъдан тюшюп гёргенлер ёкъ эди, тек огъар бек къыйын экени билинип тура эди. Ол шайлы азгъан. Къаш-къабагъы тююлген, янгыз уллу ва къара гёзлери алда йимик йыртыллай эди.

Ол шагъаргъа сийрек буса да, гелеген кагъызланы гъакъында хабарлады. Шоларда Буйнакскиде бу йыл бавлардан эпсиз бай тюшюмлер алынгъан деп языла эди. Оьзюне къайтма чакъырагъан Дагъыстанында эренлер лап яхшы атлагъа минип, болат хынжалланы белине тагъып, фронтгъа алгъасай эди,

оланы давгъа, тойгъа йимик узата эди. Эринден гъеч хабар ёкъ эди. Ол давну биринчи гюнлеринден тутуп, къанлы ябушувларда– герти батыр улан. Ону кагъызлар язмагъа заманы къалмай.

Фронтда бир тамаша шыплыкъ. Мен язбаш гюнешни шавлалары иситген талада ёлдашым булан олтуруп, гъарибиз оз ойларыбызгъа дёнгенбиз. Макъар агъачлардан ва нарат тереклерден бал ийис геле. Уълкюленни уьстлери булан гёбелеклер учуп айлана. Янгы газетлени гелтирди. Ёлдашым бирисин алып, ачып охума урунду.

– Бирден ёлдашым: «Вагъ, бу ишге къара дагъы! Бир вакътини ичинде доктор да дюр, парашютист де. Уьстевюне, кавказлы. Парашютдан атылып, асгер ёлдашлары булан бирче гъужумгъа чапгъан...

– Токъта?– деп къычырдым мен.– О чу Резеданы эри!

Ёлдашым буса, магъа къулакъасмай охувун узатды. Доктор авлакъда заманлыкъ медицина пункт къурагъанда яралангъан, эси гелгенде, авур гъалына да къарамай, операциялар этмеге башлагъан...

– Созуп турма, оху, сонг не болгъан?– деп сорадым.

– Сабур бол, охуп тураман чы,– деп узатды ёлдашым,– я, о чу– герти Игит! Тынгла: ол къаны агъылагъан кюйде, алты яралангъан солдатгъа арт-артындан операция этген. Гъали ял аларман деп турагъанда пунктгъа ону къурдашын алып гелелер, ол огъар тезде: «Сагъа бир къыйынлыкъ болуп къалса, мен сени кёмексиз къоймажакъман!»– деп сёз берген болгъан. Ол операцияны уьстюнлю кюйде оьтгерип...– Шо еринде ёлдашым, теренден кюстюндю ва газетни магъа багъып узатып:– «Оьзюнг оху»,– деди.

– Охуйман: «...операция оьтгерип, эсден тайып ерге йыгъылды ва тыныш алмайгъан болду. Шо гюн къоччакъ врач оьзюн аямай, етти яшавну оьлюмден къуттгъаргъан. Баш командование ону Совет Союзну Игити деген оьр савгъатгъа гёрсетген...»

Мен макъаланы артына ерли охуй турмадым. Языкъ Резеда! Сав гюн мен ойларым булан огъар къайта эдим. Шагъаргъа къайтгъандокъ, ону тапма токъташдым.

Залим бош уйлер мени шыплыкъ булан къаршылады. Бузулгъан терезелер сокъур гёзлери булан майданчагъа къарагъан. Уйню ичинде бирев де ёкъ эди. Подъездден

чыгып гелген къаравулчу, уйде артдагы вакътилерде тургъан эки къатынгиши чемоданларын да жыйып, белгисиз якъгъа чыгып гетген деп билдирди. Мен не этегенни билмей эдим...

Орамдан барагъанда, гъатта, ювукъда атылагъан топлар да, мени эсге алывларымны токътатып болмай эди. Уьюме гелгенде эсги, топланып, жыйылып тургъан кагъызланы хоталама башладым. Шо тебе аракъны ичинде Резедадан гелген гиччи кагъызны тапдым.

Ол анасы булан Дагъыстангъа ёлгъа чыкыгъанын билдире эди. Мен ону учун сююндюм – ол анадаш тавларына къайтажакъ, тек эрин эсгермейгенине тамаша болдум. Ол болгъан ишни гъакъында билмейми экен яда ондагы ата-бабаларындан къалгъан сабурлукъ къайгы-дертин юрегини лап арек мююшлеринде яшырып къоймагъа борчлу этгенми? Тек неге шонча да гючлю ругъу булангъы Резеда Ленинграддан гетген?

Мен Абусайит Исаевни облюю гъакъында язылгъан газетни янгыдан охуп чыкъдым ва бирден шогъар жавап береген сатырланы тапдым.

Ол яраланып, такъта тешекде ятып турагъанда, айланасындагы санитарлагъа Ленинградда турагъан къатыны ва ювукъ заманны ичинде биринчи уланыны атасы болажагъыны гъакъында айта болгъан.

Сюйкюмлю ва оьзден хасиятлы Резеда! Ол магъа шону айтмады. Ол анадаш тавларына къайтып, гиччи батырны табып, къоччакъ атасы ва анасы йимик, Ватаныны герти якълавчусу кюйде оьсдюрге, тарбиялама сюе эди.

Дагъыстанны къарлы анадаш тавларына, туман басгъан оязлыкъларына, къатты юрекли уланларына ва къызларына минг макътавлар болсун!»

Гъазирлеген Алав Алиев

Сабина
Гьюсейнова

Халкъына пайдалы адамлар болсун!

Белгили профессор Сабина Тагъировна Гюсейнова айтагъан кюйде, медицина илмуда уллу уьстюнлюкlege этишмек учун, яшавну бары да якъларындан англавларынг болмагъа, савлай дюнья медицинаны янгылыкъларын билмеге, билимлерингни даим артдыра турмагъа герексен. Озокъда, ону оьзюне касбу танглавда ва яшав ёлунда атасыны таъсири тиймей къалмагъан. Ону атасы медицина илмуда белгили гъыз къойгъан уллу алим Тагъир Гюсейнов эди. Къызына ол оьзюнден болагъан бары да кёмеклени этгенге, охуйгъанда да, сонг янгы иш башлайгъанда да огъар ёл гёрсетип, биринчи насигъатчысы болгъангъа шеклик ёкъ.

...Агълюден башлана

Бизин макъалабызны игити Сабина Гюсейнованы атасы-къазикумукълу Тагъир Сайдуллахович Гюсейнов, гертилей де, Дагъыстанда тюгюл, ондан тышда да белгили адам болгъан. Ол оьзюню гъаракаты булан яхшы охуп, ишлеп халкъарада абур къазана, медицина илмуланы доктору, профессор бола. Дагъыстан медицина институтну кафедарасыны заведующийи, сонг буса тиш аврувланы багъагъан факультетини деканы бола.

Сабинаны анасы-Рукъижат Мамаевна, тезде Дагъыстан пачалыкъ университетни химия-биология факультетинде охуп, узакъ йыллар Дагъыстан яшавлукъ хозяйство министерлигинде ишлеген. Савлай яшавун агълюсюне багъышлагъан.

«Ал дёгерчеклер къайдан юрюсе, артдагъылары да шоланы гъызы булан юрюй» деп айтыв бар. Сабина Тагъировнаны савлай агълюсю медицина булан байлавлу деп токъташдырма да ярай. Ону эки де уллу эркъардашлары Сагъиб ва Сабир школаны алтын медальгъа битди-

рип, сонг медицина тармакъда тиш докторну касбусуна тюшюнюп, медицина институтланы да къызыл дипломгъа тамамлагъан.

– Олар гъалиги стоматология тармакъда оьзлени ерин тапгъан, белгили тиш докторлар болгъанына сююнемен, – деп хабарлай Сабина. – Эсимде, олар да атабыз йимик, кёп охуйгъан яшлар эди, илмугъа берилип къалдылар. Тюзю, мен гиччи заманымда китаплагъа олар йимик бек муштарлы эдим. Оьсе туруп, мен де шо илму «агъымгъа» тюшдюм. Уьюбюзде медицинагъа байлавлу кёп китаплар бар эди. Башгъа китапланы чы айтма да айтмайман. Биз яшайгъан уьйню къырыйында китап тюкен бар эди. Школадан гелегенде шо тюкенге гирмей къалагъан гюнлерим аз бола эди. Сатып алгъан китапны гъазир охуп да чыгъа эдим. Баягъы, амалларымдан артда къалмайым деп, яхшы охуп, мен де школаны алтын медальгъа битдирдим. Орус адабият ва орус тил китапланы айра да кёп охугъанман. Школада шо дарсланы лап да кёп сюе эдим. Гъар тюрлю конкурслагъа деп мен язгъан сочинениелер хыйлы керен алдынлы ерлени алгъан.

«Гъаракатгъа гёре – берекет!»

Сабина гиччи заманындан берли атасы кёп охуйгъанны, медицина илму ва ахтарыв булан гъар гюн машгъул экенни гёре туруп, ону насигъатларын буссагъатда да эсинден тайдырмай. Студентлени нечесе наслусун ол шо илмугъа тюзюндюрген.

– Атабыз айта бола эди: «Илму даим оъсюп тура, шо саялы сиз де, мени алдымда охуйгъан студентлер де менден де бек англавлу адамлар болгъанны сюемен»,– деп. – Бизин уьстюнлюклерибизден нече де бек къувана эди. Ону кёмежлиги ва аркъайынлыгъы булан атив охуп, илмугъа теренден тюзюнюп, сонг кандидатлыкъ ва докторлукъ диссертациялар язып айланагъан аспирантлар о йылларда бизге аз гелмеген.

...Къолунда алтын медалы да булан школыны битдирип, Сабина Дагъыстан медицина институтну лечебный факультетине охума тюше. Шону да ол, агълюде мердешленип гелген кюйде, бек гъаракат этип кызыл дипломгъа битдире.

– Тюзю, мен башындан берли де акушер-гинеколог болма сюе эдим, шо якъдан интернатураны да битдирдим. Больницада тиштайпаланы

аврувларын багъагъан бёлюкте бир аз заман ишлеме де ишледим. Эрге чыкыгъанда да, эки яшым тувгъанда да, гече дежурстволагъа да юрюп ишледим. Атабызны кёп ишлейген, гъаракатчы хасияты менде бар буса ярай дагъы...

Илмудан айрылмакъ ёкъ

Йыллар гете туруп, ол больницадагъы ишин къоюп, илмугъа къайтма токъташа, оъзю охугъан медицина институтгъа ишге чыгъа.

– Атабыз, гюнагъларындан Аллагъ гечсин, савлай яшавун илмугъа багъышлады. Шо учун магъа бу илмугъа тюзюнме кёп къыйын болмады. Илму яратывчулукъ бизге барыбызгъа да таныш эди. 2003-нчю йылда мен Дагъыстан медицина академияны анатомия кафедрасына гелдим. Шо гюн-бугюн илмудан айрылмай юрюймен, атабызны ёлун узатаман. Кёп ахтарывлар этип, илму асарлар охуп, адамны ашкъазанында артыкъ сув жыйылагъанлыкъны себеплерине байлавлу кандидатлыкъ иш яздым. Ондан сонг шо теманы узатып, генгleshдирип, докторлукъ илму-ахтарыв ишимни уьстюнлю кюйде якъладам. Шоланы бирисин Москвагъа

барып, белгили алим М.Сапинни ёл-башчылыгы булан якълама тюшдю.

С.Т. Гьусейнова – медицина илмуланы доктору, бир нече охув-методика китапланы, кёп санавда илму макъалаланы автору, Дагъыстан медицина академияны кафедрасыны заведующийи, Мычыгыш пачалыкъ университетни диссертация советини члени, бир нече илму жамиятланы ортакъчысы.

2013-нчы йылдан берли огъар стоматология факультетни деканыны заместителени, сонг буса лечебный факультетни ишин де тапшуралар. Озью ишлейген ерде ол охув-тарбиялав ишни тюз къурма бажаргъан.

Гъалиги наслугъа насигъатчы тарыкъ

Яш наслуну гъакъында айта туруп, Сабина Тагъировна эсгергени йимик, гъалиги студентлер алдагъы наслу йимик тюгюл. Оланы ойлары да башгъа, гъакъылы да. Жагъил-леге улдуланы тергевю бек тарыкъ. Бизин дагъыстан халкъны къылыкъ – адат байлыкъларын унутулма къойма ярамай. Врач болсун яда башгъа касбугъа тюшонсюн – гъеч башгъа тюгюл, яш наслу ягъ-намус, батанын ва халкъын сююв, улдулагъа эдеп-гъюрмет этив йимик англавланы билмеге ва юрютмеге гереке. Агълю къуруп, адилли ва насипли ата-ана болмакъ учун гъаракат этмеге тарыкъ. Даим ата-ананы кёмегине бозарып турмагъа тюшмей.

– Озьюнг къазангъан ашны татыву айра да бек билине. Оьз халкъыны адатларын, ана тилин, гъасили – ата тамурларын унутмагъа ярамай. Шо гъакъда бизге атабыз кёп хабарлай бола эди,– дей ол.

Сабина Тагъировнаны пикрусуна гёре, яш наслу гъалиги девюрге ата-ананы, улдуланы насигъатларына, ачыкъ лакъыргъа бек харлы.

– Студентлер булан ишлей туруп, мен шону бек гъис этемен. Яшавгъа бир мекенли къараву ёкъ ва экиян-сыллы къалып турагъан яшлар кёп.

Олар гъали буссагъатда да ата-анасыны кёмегине харлы. Биз ёл гёр-сетмесек, яшлар бу гъалиги дюньяда кёп затдан хантав къалып тура. Бир заманда да маънасын тас этмежек адатлар унутулса, яш наслугъа не яхшы. Мени гючюме гёре, магъа атам берген насигъатланы мен де студент-леге айта боламан: вёрегиз, динигизден, халкъыгъыздан айрылмагъыз, рагъмуну, ягъ-намусну унутмагъыз, терс ёллагъа гетмегиз деп. Муна, ойлашайыкъ гъали, жагъил адам сакъал къойгъандан не пайда, динин юрютюп бажармай буса, адилли акъсай буса. Аллагъыны да кёмеги болсун...

«Атабызны аты унутулмас!»

Агълюсюню, яшларыны, атасыны гъакъында хабарлай туруп, Сабина Тагъировна юрек сырларын, яшавгъа чыкъмай къалгъан умутларын да айтды. «Эсимде, биз уйде олтуруп чай ичегенде, мени яшларым торая туруп, атабыз гиччиси уланымны къолундан тутуп школагъа биринчи класгъа элтер, уллусу уланым, къызым уйленегенде тойларыбызда къонакъланы къаршылап, тёр якъгъа чыгып олтурар деп ойлаша эдим. Буюрмагъандыр дагъы... Ол тез гечинди. Тек, мен де, амалларым да, бизин яшларыбыз да атабызны атын да, макътавлу ишлерин де унутулма къоймай яшайбыз. Яшларым да яшавда оьз ерин тапгъан. Уланым Вагъап финансовый университетни битдирип, федерал хазначылыкъ идарада ишлей, Москвада яшай. Къызым Патимат – студент, мени янымда, лечебный факультетде охуй. Озьюню клиникасын ачып, атамны атын къойма да сюе. Гиччиси уланым Агъмат гъали де школада охуй. Ол да шу медицина касбуну сюедир деп эсима геле... Не ишни башын тутса да къайырмас-халкъына пайдалы адамлар болсун!»

Айшат Тажудинова

Сидрат
Алибегова

Яхшылыкъгъа алгъаса...

Дагъыстанны гъар мююшюнде ювукъдагъылагъа сююв булан янашагъан ва оъзюн аямай халкъ учун жанын къурбан этмеге гъазир адамлар яшай. Оланы яшаву – бары халкъгъа уългю болуп гелген. Оланы арасында рагъмудукъу булан янгыз оъзюню уьюн тюгюл, айланасындагъы кёплени юреклерин ярыкъ этегенлер де бар. Сидрат Алибегова шолай адамлардан бири гъисаплана. Ол – гъюрметли педагог, «Альтаир» деген центрны методисти, 3 тизив яшны да анасы. Дагъы да, ол рагъмудукъну урлугъун яагъан, даим халкъгъа кёмек ва ону гъайын этмеге белсенген адам. Ону булангъы ёлугъувда асрулар бою дагъыстанлылагъа хас кёнаккъчыл, жану авруйгъан хасиятланы гъис этесен.

Мени алдымда сав-саламатлы, илиякълы къараву булангъы къатынгиши олтургъан. Огъар къараванда, ону гъар гюн алгъа юрютюп гелеген гючю ёкъ йимик эсинге геле. Амма ол оъзюню яшаву, иши, «Дари Добро Дагестан» деген гёнгюллю кёмек этеген гюпню гъакъында хабарлап йиберсе, шо заман сени алдында гючлю къатынгиши олтургъанны англайсан. Ол яшланы оъсдюрге де, билим бермеге де, кыйынлыкъгъа тарыгъанлагъа кёмек кёлун узатмагъа – бары да затгъа етише.

Сидрат гёзел табияты булан бирче яшав къайнайгъан, гертиликни ва загъматны хадири билеген Батлаич деген тав юртда тувгъан. Дёртде янын зор уллу тавлар къуршап алгъан ерде ол яшавну инг аслу дарсын алгъан: башлагъан ишинги артына чыкъ, берген сёзюнгю тут. «Бизде шолай уйирете, – дей ол. Шо дарс ону яшавну тюз ёлуна салагъан ич кыбламасы болуп битген.

Сидрат учун педагогика – иштагъланыв. «Мен яшланы оьтесиз сюемен», – дей ол илиякълы кюйде. Гертиден де, ол билим беривде 25 йыл ишлеген, шоланы 18 йылын ол «Альтаир» центргъа багъышлагъан. Ол турист кружоклардан башлагъан.

Гъали буса къоччакълыкъны дарсларын юрюте, игитлер, СВО-ну ортакъчылары булан ёлугъулар оьтгере, жыйынлар, конференциялар эте.

Чинк де аслусу – яшланы тарихини, маданиятыны, турагъан ерлерини сюймеге уйирете.

– Яш оъзю къайда тувгъанны билмеге герек, – дей Сидрат. – Туризм янгыз сапар тюгюл, шо – яшавну герти школасы. Ол яшланы къайда ва не ерде экенин билмеге, биринчи медицина кёмек этмеге, жаваплы, рагъмуду, таза, намуслу болмагъа уйирете. Ол яшланы яшавну сырларына туюшондюре.

Гючлю адамланы да аркъатаявлары бар. Ону яннавурунда даим агълю чери бола. – Осуз мен бир затны да башына чыкъмас эдим, – дей ол огъар разилигин билдирип. – ол бек инамлы, намуслу адам, даим мени янымдан таймай. Сёз булан да, иш булан да якълажакъ, кёмек этежек.

Оланы яшлары инамлыкъда, сюювде тарбияланалар.

– Бизин уйде армияда йимикдир, – деп кюлей Сидрат, шо «армияда» аслусу – бир-биревге гъюрмет этив. Шолай тарбиялав «емишлер» бермей къоймай. Ортанчы уланы анасыны ёлун таптап юрюй. Айтагъаныкъ, ону йимик адамлагъа гёнгюллю

кёмеклер де эте, медаллар да къазангъан. Гиччиси буса «Наследники Дари Добро Дагестан» деген гъаракатда ортакъчылыкъ эте.

«Дари Добро Дагестан» деген гёнгюллю кюйде кёмек этегенлени (волонтёрлар) гюбюн къурмагъа герек деген ой огъар пандемиядан сонг тувлунгъан. Шо вакътилерде адамлар къыргъа да чыкъмай бек уьзюрю эди, олагъа кёмек етишмей эди. Шо гюпню тарихинде Къарабудагъгент районну Губден юртунда яшайгъан Нурмагъаммат Таймасов аслу ерни тута. Къыйынлы заманларда ол чарасызлагъа кёмек этмек учун бир гюп ачмакъны тилеген. Команданы ортакъчылары ону «Дари Добро Дагестан» деген гюпге кюрчю салгъанлардан гысап этелер.

Пандемияны заманында Сидрат объюне ватсапгъа гелген адреслеге гёре, шагъарны ичинде адамлагъа ашамлыкълар, дарманлар алып бара эди. – Полиция къуллукъчулар токътатып мени: «Сен къоркъмаймысан?» –деп сорай эдилер. –Мен де олагъа: «Адамлар авруй, олагъа кёмек этмеге

герек. Эгер мен аврусам, мени Аллагъ сакълажакъ», – деп жавап бере эдим.

Олар шо гюнлер анасы учун Аллагъгъа тилей эдилер. – Мен анам ковидден авруп къалардан къоркъа эдим. Ону кёп аврувлары бар эди. Шо саялы огъар къоркъунч барны англай эдим. Мен Яратгъаныбыздан: «Анамны шо намарт аврувдан сакъла, мен ол аврумас учун бары затны бермеге гъазирмен», – деп тилей эдим. – Артда сонг ойлашып: «Бар затны бермеге-олай нечик бола?», –деп ойлашдым. Янгыдан: «Яратгъаным, мен бир затны да къызгъанмайман, не затым бар буса, шону яртысын чарасызлагъа бережекмен, Сен анамны къутгъар», – деп тиледим. – Анам аврумады. Ону Яратгъаныбыз сакълады. Шолай маънасы булангъы: «Дари Добро»: «Не затынг бар буса, шону яртысын бёл», – деген чакъырыв арагъа чыкъды, – деп эсге ала Сидрат.

Бугюн «Дари Добро Дагестан» деген гюп– бир уллу ва татывлу команда йимик болгъан. Шонда герти кюйде кёмеклешмеге сюегенлени къабул эте. Къатынгишилер посл-

калар жыя, эргилилер буса шоланы адамланы уйлерине етишдире. Гьар жума олар ашамлыклар, дарманлар, исси опураклар, техника етишдире.

Авруйгъан яшланы гёзлерине бакъмагъа, янгыз турагъан уллу чагъындагъылары гёзлериндеги ялбарывну гёрмеге бары затдан кыйын тие. –Юрегим ярылмагъа аз къала, –дей къартыллайгъан тавушу булан Сидрат. – Олар сени кучакълап, оббюп: «Гъали шулай адамлар къалгъанмы?» –деп сорай. Амма шат мюгълетлер де бар: СВО-дан гелген асгерчилер булан ёлугъувар, оланы аналарына къаравулланмагъан савгъатлар, олай да узакъ заман аврувларын багъып, уйлерине къайтагъан къатынгишилер. – Шолай гюнлер учун яшамагъа да, ишлемеге де сюесен, –деп иржая ол.

Сидратны юрегинде Палестинаны халкъына этген кёмек де аслуерни тута деме ярай. Давну инг де кыызгын заманында Палестинагъа кёмек къолун узатгъан Дагъыстандан биринчи адам ол эди. –Шо иш яшавгъа чыгъар деп бирев де инанмай эди, –деп хабарлай ол. –Мен буса барып гьар кимге: «Адамлагъа кёмек этигиз, оланы облтюре, сувсуз олар обле», – деп тилей эдим.

Ол 5, 10 манатлар жыйып, шо акъчалагъа сув, экмеклер, булкалар алып йиберип тура. Ким нечакы бергенни, кёмекни нечик етишдиргенни, акъча негер харжлангъанны язып, гысабын юрютюп тура. Инсаплы кёмеклер жыйып, гёнгюлюкюйде кёмек этегенлерден (волонтёр) Газагъа йибере. Палестиналылар Дагъыстангъа гелгенде, ол оланы къаршылап, таныш болуп, биринчи гюннен тутуп гъали де оланы якълап тура.

Дагъыстанлы шаирлер Сидратны рагъмудулугъун ва яхшылыгын макътап шиърлар багъышлагъанлар. Шаирлер бек таъсирли кюйде орус, авар тилерде язылгъан шиърларында ону кыйынлы заманларда адамланы юреклерин исси

этеген гюнню шавласы, гьар чарасыз адамгъа сув береген тав озен булан тенгешдирелер.

Сидратны кабинетиндеги тамларында кёп савгъатлар илинген. Шоланы арасында «РФ-ни билим беривюню гьюрметли къулдукъчу-су», «Россияны аналары», «Ватангъа сююв булан» деген медаллар ва кёп озгелери де бар.

–СВО-ну биринчи гюнлеринден тутуп биз юхламай асгер къулдукъчуларыбызгъа кёмек эте эдик. Бизин эсlediлер. Шо бир белги йимик: «Ишле, сени загъматынгны хадирина билежек. Рагъмуду иш эте бусанг, Яратгъаныбыз да сагъа кёмек этежек».

Убюндеги парахатлыкъ, онгайлыкъ, ахшамлар яшлары булан олтуруп сыр чечегенлик–Сидрат учун уллу насип. – Мен бир заманда да яшлагъа урма тюгюл, урушмагъанман. Шолай ерлеге бир заманда да чыкмагъанбыз, – дей ол. Ону сёзлеринде педагог гъакъыл гыс этиле – тарбиялав бир-биревге гьюрмет этивден башлана.

Ол бары да яхшылыкъланы адамлар макътасын деп этмей, Яратгъаныбыз учун, иштагъланып юроте. Ону гъаракаты бизин, къатынгишилер учун да уългю: «Артгъа салмай рагъмуду этигиз. Гъали буссагъат башлагъыз. Яшав тез агъып гете, заманны къайтармагъа бажарылмай. Бары да гёз алгъа тутгъан муратларыгъызыны бугюн яшавгъа чыгъарыгъыз».

Эгер Сидратны яшавун бир суратда суратлама бажарыла буса, шонда тавлар, шолагъа оьрленип барагъан къатынгиши, ону арты булан чабагъан яшлар. Ону кысматы даим тавгъа гётерилив булан байлангъан, гьар абаты янындагъылагъа кёмек этегенин англата. Шолай къатынгишилер – Дагъыстанны намусу, гюцю, обктемлиги.

Саният Эмирова

Узлипат
Гъасанова

Илмуну башына элтеген ёл

Бу йылны август айында филология илмуланы доктору, ДГУ-ну ва Юстицияны бютюнроссия пачалыкъ университетини Темиркъязыкъ Кавказ институтуну профессору, ДР-ни билим беривиюню гьюрметли къуллукъчусу, ДР-ни Халкъ Жыйыныны депутаты Узлипат Османовна Гасанова оъзюню сыйлы юбилейин белгилей. Ол гёрмекли алимден кбайры да, атив ва исбайы кбатын да, кён сюеген олжа, уьч яшны анасы, олай да авлетлерини кыыз авлетине гбайлы янашагъан уллана да дюр.

Узлипат Османовна ДАССР-ни Гъайдакъ районуну Кирчик юртунда тувуп оьсген. Ону яшлыгъы ана тили булан бирге, адат-къылыкъ ва маданият мердешлери барышып юрюйген юрт шартларда оьтген. Ана тил буса юртда гъар лакъыр юрюлегенде де, йырларда, гъар агълуюню яшавуна байлавлу тарихде де, ёммакъларда чалына. Балики, оъзю тувуп оьсген шолай шартлар да ону юрегинде ана тилге бакъгъан якъдагъы гъасиретликни учгъунларын якъгъандыр.

1983-нчю йылда Узлипат Гъайдакъ районну Шиляги юртундагъы орта школаны тамамлап чыкъгъан. Шондан сонг Дагъыстан пачалыкъ университетни филология факультетине охумагъа тыюшген. Шо факультетде охуйгъан йылларында ол илму ахтарыв тармакъ булан иштагълангъан. Оьр охув ожакъны битдирген сонг ана ва орус тилни муаллими гъисапда ол оъзю билим алгъан Шилягидеги орта школагъа бакъдырлыгъан.

Узлипат Османовна узакъ йылланы боюнда университетде дарслар юрюте. Ол охуйгъан лекциялар ана тилни айбатлыгъы ва кюрчюсюнден берилген терен билимлер булан да студентлени иштагъландыра. Узлипат Гъасанованы алимлик ва муаллимерик гъаракатына тийишли кыймат берилген. Ол ДГУ-да иш гёреген «Дагъыстанны языву ёкъ халкълары» деген илму-ахтарыв лабораториясыны заведующийи, ДГУ-ну дагъыстан тиллерини кафедрасыны, Юстици-

яны бютюнроссия пачалыкъ университетини Темиркъязыкъ Кавказ институтуну социал-гуманитар дарсланы кафедрасыны профессору. Ол диссертацияланы якълавгъа байлавлу советлеге де, илму журналланы редколлегияларына да къуршалгъан. Иш ёлдашлары, алдында билим алагъан студентлер илму ахтарывдагъы жавапчылыкъ ва талапчылыкъ булан бирге адамлыкъ иссилиги де ону хасият-къылыкъ битимине барышгъанын эсгерелер. Ол чалышагъан кафедрада гъар заманда да бир-биревге лайыкълы кюйде янашагъаны гъис этиле: арагъа чыгъарылып малим этилген гъаракатлар якълана, гъар кимни де пикрису гъисапгъа алына, илму о сыйлы атланы артындан чабывул тюгюл экенине, бирлешип гъакълыкъны ахтарыв экенине инана.

Артдагъы эки йылны узагъында оъзю охугъан школаны инг яхшы кыйматлагъа битдиреген яшлагъа Узлипат Гъасанова оъзюню атындагъы стипендияланы тапшурагъаны да шону герти кюйде исбатлай. Ол яш илму ахтарывчуланы насигъатчысы да, ругъландырывчусу да дюр. Ону алдында билим алгъанланы арасында илмуланы кандидаты ва доктору болгъанлыгъы да шогъар шагъатлыкъ ёте.

Узлипат Гъасанова – басмадан чыкъгъан ю илму ахтарыв асарны автору. Шоланы арасында ВАК таклиф ётеген халкъара даражада Scopus и Web of Science (WoS) базалар-

да гысапгъа алынагъан журналларда чыгъарылгъан 25 макъала, 14 монография ва охув китаплар бар. Ол Истамбул, Тифлис, Бакю, Москва, Майкоп, Пятигорск, Грозный ва Россияны озге шагъарларында оьтгерилген халкъара илму конференцияларда, конгресслерде, симпозиумларда ортакъчылыкъ этген. Сорбонна ва Париж шагъарларда касбу бажарывлугъун камиллешдирип къайтгъан.

Узлипат Гъасанованы «Гъайдакъ ёммакълар», «Орус тилге де таржума этилген дарги айтывланы ва аталар сёзлерини сёзлюгю», «Дарги тилни фразеология сёзлюгю» ва озге кёп санавдагъы ишлери бизин уьлкени илму ахтарыв тармагъыны оьсювюне шайлы кёшум этгени гъакъда айтмагъа бажарыла. «Дарги тилни гъаллыкълары», олай да «Гъайдакъ ва гъайдакълылар» деген монографиялары 2017-нчи йылда «Илмуну гуманитар тармагъындагъы ингтизив китап» деген тиретинде алдынлыкъ алып, халкъара конкурсну диплому булан савгъатлангъан.

– Халкъ авуз яратывчулукъну ахтарывгъа яшавумну багъышлажакъман деп, мени бир де эсиме гелмей эди. Шо мен къаравулламагъан кюйде болуп тура. Фольклор – о чу бизин халкъны тарихи, маданияты, тамурлары, эсде-

ликлери, ругъу гысаплана, – деп сыр чече ол мени булан лакъыр эте туруп. Узлипат Гъасанованы ишлери машгъурлукъ даражасына етишип, кёбюсю илму ахтарывланы кюрчюсю болуп токътагъан. Ол янгыз кёп санавдагъы ишлерин басмадан чыгъарып илму ахтарыв тармакъны оьсювюне кёшум этип кёймагъан. Ол масъаланы алдына салып, топлангъан маълуматланы гёзден гечирип, шолардан гъасил чыгъармагъа, чинкдеси, авур тапшурувланы кютмеге оьсювюне борч этип алып, шоланы да яшавгъа чыгъармагъа уйьрете.

– Бугюнлерде илму ахтарыв тармаакъда не йимик масъалалар сизин талчыкъдыра.

– Жагъил адамлар илму ахтарыв булан машгъул болмайгъаны мени ойлашдыра. Балики, шо гъал эсгерилген тармакъда чалышагъанланы айлыкъ алапалары буссаагъатгъы вакътиде тёбен даражада къалып турагъаны булан байлавлудур. Милли тиллени сакълавгъа ва оьздюрювге болушлукъ этмеге болар йимик иш ёлдашлар бирлешип биз китапча чыгъардыкъ. Шо китапчадагъы 14 дагъыстан халкъыны милли тиллеринде лап кёп кёолланагъан сёз тагъымлар ва жумлалар гирген. Ана тиллени гюнюне ва Россияны халкъ-

ларыны бирлигини йылына багъышланып шо китапчаны охувчулагъа малим этивге байлавлу гъаракат да оьтгерилди.

– «Единая Россия партиядан» коронавирусну вакътисинде депутат болмагъа токъташдым. Шо аврувну бек яйылгъан вакътисинде медицина, яшавлукъ, билим берив тармакъдагъы масъалаланы умуми кюйде чечмекликни агъамиятлыгъын ачыкъ этди. Халкъ Жыйыныны депутаты этилип сайлангъанлы арадан оьтген эки йылны ичинде СВО-дагъы бизин асгерлеге йибермек учун рагъмулукъ кёмекни жыйыв булан да машгъул боламан. Курск, Белгородск, Луганск ва Запорож областлагъа дёрт керен рагъмулукъ кёмегин йибергенмен. Шондан къайры да, «Вип-Кулинария» деген аш-сув гъазирлеме уйретеген школада СВО-гъа йибермек учун топлардан къоруйгъан сеткаланы тохумагъа да имканлыкълар яратгъанман. Мени уягълюм Алигъажи шоланы тохумагъ учун пайдаландырылагъан станок да этген. Бизге гъар тюрлю ишлеге гёнгюллю кюйде къуршалагъан студентлер, журналистлер, артистлер, медсестралар ва пенсионерлер шайлы кёмек эте. СВО-да жанлары къыйылгъан уланланы къатынларына ва аналарына кёмек этемен. Олар эрлерини, уланларыны атларын даимлешдирмек муратда Игитлени парталарын ачмакъны тилегенде, шогъар да къол къошаман. Шолайлыкъда, Гъайдакъ районда, Магъачкъала ва Каспийск шагъарларда ачылгъан Игитлени парталарыны санаву ю-дан да оьтген. СВО-гъа кёмек этегеним учун бизин асгерлени командирлеринден эки керен баракалла кагъыз да алгъанман.

– *Сизин бош заманыгъыз боламы?*

– Болмай деп айтсам да ярай. Агълюмдегилени арасында янгыз юрек ялыкъ табаман. Гъар заманда да оьзюню янында якълаву гъис этеген мени уягълюм Алигъажи булан уьч авлетни тарбиялап оьсдюргенбиз. Улду къызыбыз Лайла –

юрист, ол ДГУ-ну аспирантурасын битдирген. Гиччи къызыбыз Зумрут Аштархан шагъардагъы медицина университетни лап яхшы къыйматлагъа, сонг Москвада Н. И. Пираговну атындагъы Россияны илму-ахтарыв медицина университетинде ординатураны тамамлагъан. Буссагъатгъы вакътиде Москвада яшай ва врач болуп ишлей. Уланыбыз Магъаммат да оьр охув ожагъында билим алып тура. Ол да юрист касбугъа ес болажакъ. Къызларымны да уьч къызы бар, – деп иржая ол мени булангъы лакъырында.

Ана гъисапда Узлипат Гъасанова яшларына агълю аралыкъланы сыйлылыгъын, билим алыгъа гъасиретликни, загъматгъа абур этивню, асиллигин сингдирмеге бажаргъан. Оланы ожагъы гъар заманда да иссилик де, бир-биревге аркъаянлыкъ болув да гъис этилеген ер.

– Уйде токътамагъа чола тюшгенде, мен гъайдакъ тикме тигив булан машгъул боламан. Шолай да ял боламан. Мен голебете тикгенден къайры да, уллулардан сорап, гъайдакъ тикме тигивде къолланагъан белгилени маъналарын да билгенмен, – дей дагъы да ол.

Уллана болгъан сонг Узлипат Гъасанованы бир-бир хасиятларыны белгисиз къалып турагъан якълары да ачылгъан. Ол торунларына алим де, депутат да тюгюл, уллана, аламагдай ажайып арив ёммакълар айтагъан, татывлу дарги чудулар биширегген сигъручу. Ол къызларыны къыз авлетлери булан ойнамагъа да, гъакъ юрекден сыр чечип лакъыр этмеге де заман таба. Улланысы уйде буса, олар аманлыгъын айрыча гъис эте.

Узлипат Гъасанованы оьзгелерден айрыча гъайбатлы этеген недир дагъы? Шо кёп сийрек ёлугъагъан кюйде терен гъакъылны, саламатлыкъны, юрегини иссилегини, асилликни, чыдамлыкъны къатынгишини исбайлыгъы булан гелишгенлиги болмагъа ярай.

Виолетта Ратенкова

Юлия
Ярайкина

Яшлар уллулар йимик, тек сынаву аз

Шыплыкъ сагъат. Тынчтурмаслар юхугъа батгъан. (яда юхлайгъан йимик гёрюне-оланы ким биле?) Мен яшыл уйге гирдим. Гертиден де, «сыры булангъы бав». Мени гёзюм шолай гёре. Тамда илинген рамканы ичиндеги чечек гюнню шавласы йимик ырыкъ бере.

– Мен шунда охугъанман, – деп башлады Юля инели тереклени сурагы булан безендирилген яшыл уйню ичинде. – Гертисин айтсам, мен муаллим касбуну ювукъ да этмей эдим. Таржумачы болмагъа гъасирет эдим. Тек бажарылмады, башгъа агъымгъа тюшдюм, МТС-де ишледим. Шо да бек къужурлу иш эди.

– *Логопед касбуну тангламагъа нечик токъташдынгъ?*

– Ёкъ ерден, уланым тувгъан сонг. Ону логопедге тиеген масъала булан байлангъан, савлукъ якъдан бирраз тетиги бар эди. Шону да ерине гелтирмеге бажарылды. Авлетиме кёмек этмеге логопед якъдан долана туруп: «Бу не тизив касбудур!» – деп ойлашдым, магъа шо таъсир этди. Сонг мени лингвистика билимим шо касбугъа уйренмеге кёмек этежек деген ой гелди. Шондан къайры да, агълюме зарал гелтирмей чалышажакъман ва оьзюм иш заманымны да токъташдыражакъман деген пикругъа таяндым.

Мен о заманлар Ростовда яшай эдим ва шонда янгы билим де алдым. Къыбла федерал университетде логопедден курслагъа юрюдюм. Бизге шонда физиологиядан, нейробиологиядан, нейропсихологиядан бек яхшы лекциялар охула эди. Мени лингвистикадан алгъан билимлерим де хыйлы кёмек этди.

Охуп битдиргенде аналаны форумунда мен ростовлу логопед булан таныш болдум. Ол магъа ону къаттыгюнлер оьтгерилеген курсларына практикагъа юрюмеге таклиф этди. Шонда къыйынлы сёйлейген яшлар ва оланы ата-аналары учун

оюн къайдада дарслар юрюле эди. Ол ьзюне тиеген логопед янын, мен буса яратывчулукъ янын алдым. Шонда гъар тюрлю тетиклери булангъы яшлар бар эди. Оьзюм учун бир затны ачыкъ этдим–биз яшлар булан ишлейбиз. Мен олагъа языкъсынып янашмадым. Олагъа айрыча кёп тергев герек деп токъташдым. Шолай тизив кураторну яхшылыгъындан мен савлукъ якъдан аз имканлыкълары булангъы яшланы сайладым.

– *Логопедия– оьзгелери булан тенглешидиргенде, гъали оьсюп гелеген янгы илму деменге ярай. Сизге янгылыкълар булан бирче юрюмеге нечик бажарыла?*

– Дюр, бизин тармакъ даим оьсювню талап эте. Мастер–класслар, семинарлар, тренинглер оьтгермеге герек. Алда мен Ростовгъа кёп бара эдим. Гъали онлайн къайдада онгайлыкълар тувулунду. Мен оьзлерден уйренеген сююмлю дарс беривчулерим бар. Магъачкъалада да логопедлени бек гючлю бирлешивю къурулгъан. Шонда гъар ерден шо бирлешивлени ёлбашчылары да геле. Бизин ватсапда къурулгъан гюбюбюз бар. Шонда гъар ким оьзюню сынаву булан таныш эте. Оьр охув ожакъларда, мисал учун, ДГПУ-да, онгача иш гёрегенлеринде де биз конференциялар оьтгеребиз. Шонда гъар тюрлю касбучулар: психологлар, физиологлар, врачлар бирликде иш гёрелер. Мени учун логопедия ва ортодонтия бек къужурлу. Касбучулар бирликде иш гёрегенликни яныман.

– *Яшны сёйлейгенини оьсювюне не себеплер нуришав эте?*

– Аслу гъалда яш къурсакъда турагъанда яда яш табагъан вакътиде кемчиликлер къутгъарыла. Сонг да, сёйлейгенликге нерваларыны яда башмайыны ишлевюню низамы бузугъанлыкъ да таъсир эте. Озокъда, генетика якъдан да тетиклер геле. Мисал учун, Дауна, аутизм. Гертиси, аутизмге нечик тарыйгъанны гъали

де алимлер мекенли токъташмагъан. Амма къбюсю шону генетика булан байлай.

– *Дагъыстанда, ата-аналардан къурулгъан гъар тюрлю гюплерде де прививкалагъа байлавлу эришивлер юрюле. Мисал учун, кѣплер яшны осал яда геч сѣйлейгенине чечек этив де (прививка) зарал гелтире. Шо саялы яшлар атив сѣйлемей деп айтала. Сиз шо иттилеген масъалагъа байлавлу не айтасыз?*

– Прививка этсе, аутизмге тарымагъа имканлы деп илмуда токъташдыргъан зат ъкъ. Шо бек эришивлю масъала. Прививка этмеген яшланы арасында аутизм булангъылар аз туюл. Мен медицинагъа аркъатаяйман. Ата-аналар эсгерен биргине-бир зат булан разимен. Вакцина этгенче бир башлап яшны къаркъарасыны гъалын билмеге тарыкъ. Эгер, ол авруй буса, иммунитети осал деп шеклене буса, шолай яшлагъа чечек этмеге(прививка) ярамай. Шо янларын гысапгъа алмай этсе, савлугъуна зиян гелтире. Олагъа иссилиги гѣтерилгени, ата-аналаны эришивлери, бир ерден башгъа якъгъа гѣчюп гетегенлиги, бир затдан къоркъгъанлыгъы да таъсир эте. Шолай гъаллардан сонг яш стресс алмагъа, сѣйлемей турмагъа, олагъа аутизмни гъар тюрлюлери къопмагъа ъллар ачыла.

– *Сизге бирдокъда сѣйлемейген яшлар гелеми? Олар булан не къайдада ишлейсиз?*

– Тюз. Биз сѣйлемейген яшлар булан иш гѣребиз. Бир затны англама тюше-логопед биринчи кѣмекни этеген касбучу туюл. Бир алдын касбучулар яшны савлугъуна тергев этмеге герек. Аврувун бакъмагъа кѣмеклешеген упражненииелер этмеге, физкультура булан доланмагъа тарыкъ. Юрюш булан байлавлу терапияны оьтгермеге герек. Физика-башмайыны оьсююне бек кѣмек эте. Ата-аналар увакъ янларына тергев берип, аслу четимликлерине агъамият бермей къутгъара. Аякъ уьстде къатты кюйде эретуруп болмайгъан яш къаркъарасын жыйып тутмагъа бажармажакъ, авазлар этмек учун тилин нечик ойнатма герекни де билмежек.

– *Дарслар нечик оьтгериле? Даим оюнлар булан турамысыз?*

– Дарсларымны башлагъанча, бир алдын яшны гъалын мекенли токъташдыраман. Мен бир башлап яшны анасыз къабул этемен. Ол ят адам булан оьзюн нечик тутагъангъа, юрюйген кююне, адамны гѣзлерине къарайгъан, къатнайгъан къайдасына тергев этемен. Сонг анасын къошабыз. Мен авазын тергеймен, сѣйлемейген яш буса ол айтгъан затны нечик англай экен деп агъами-

ят бермен. Эгер врачлагъа бармаса бажарылмай буса, тергевден чыкъгъан буса да эшитегенине къарасын деп сурдологгъа бакъдыраман. Бары да якъдан гысапгъа алмагъа тюше. Эшитмеге кѣмек этеген нервалары башмайына авазны етишдиреген даражасын билмеге тарыкъ. Ким биле, балики, сувукъ тийгенде къулагъыны ичинде синген зат къалып, тавушлары осал эшитедир. Шоланы барын да мекенли билмеге тюше.

Оюнланы эсгердигиз. Шолагъа байлавлу айтсам, оюнлар яшлар учун-аслу зат. Бизге буса шо дарс беривню къайдалары, методикасы. Эгер де яш инжите буса, тапшурувланы кыйын гѣре буса, мен огъар: «Яхшы, сагъа дагъы тапшурув бермежекмен, биз ойнажакъбыз», – деп айтман. Ойнайгъанда да мен озьюнню методикамны пайдаландыраман. Тек яшны инжитегенин, касбучуну къабул этеген кююнден айырып билмеге герек. Эгер сиз яш къайсы буса да бир педагогну ушатмай буса-башгъасын излегиз. Сонг да, яшны башы артыкълыкъ булан гючюн алагъанлыкъгъа къаршылыкъ билдирип: «Мен чалышма суймеймен, шо мени гючюмню кѣп харжлай», – десе, шо заман яш енгилме суймей гъассилење башлажакъ, бу ерде къаттылыгъыгъызын гѣрсетмеге герек.

– *Яшны къайсы чагъында логопедге гѣрсетмеге герек?*

– Нечакъы тез алып барсагъыз, шончакъы яхшы. Чинк де къоркунчлу ёмакъ : «Логопедге 4 йыл чагъындан сонг гѣрсетмеге тарыкъ. Шо заман ол сѣйлежек ва Пушкинни де шоссагъат охума башлажакъ»–деген тарыкъсыз сѣзлер. Эгер де яшгъа 1 йыл битгенде гыслери билинмей, бир аваз да бермей буса, ону тез неврологгъа гѣрсетмеге тарыкъ. Поликлиникадагъы невролог сабурлукъ салагъанына къулакъасма суймей, ана ичинден парахат тююл буса, башгъасын излеме тарыкъ яда логопедге барма герек. «Озью ерине гелип къалажакъ», – дегенлеге де тынгламай, баш чарагъызын гѣрююл.

Консультацияда биз анасы булан 2 сагъатдан кем лакъыр этмейбиз.

Яшны къурсагъындагъы заманындан тутуп, ону савлугъуна байлавлу ахтарывлар этебиз. Яш къачан суйкелмеге, олтурмагъа башлагъан, этме тарыкълы бир-бир затлар сама къутгъарылмагъанмы? Шоланы барын да билмек– бек агъамиятлы. Эгер яш бир алдын олтурма уйренип, сонг юрюген буса, шо нервалары учун яхшы тююл.

– *Ата-анасына оланы дарсларына барма тарыкъмы?*

– Герек. Ата-ана менден, мен буса олардан уйренебиз. Ата-ана яшы булан башгъа кюйде янашма бажарылагъанын гѣре, озьлер учун язып ала, белгилей. Ярым сагъатны ичинде мен уйретеген затны, уйде шону гюнде бир нече керен 5-ер минут такрарлап эде сакълама бола. Биз бир-бирев булан байлавлукъ тутуп чалышабыз. Яшны кемчиликлерин бир ёрукъгъа гелтирмек учун аслу кѣмекни ата-ана эте. Бизин мурадыбыз–яш алгъа барагъанны, англатмагъа болагъанны гѣрсетмек. Ата-аналар бизге чакъ-чакъда гѣнгулсюзлюкге тюшген кюйде геле. Биз олагъа яшгъа кычырмай, гюч этмей сѣйлешмеге бажарылагъанны гѣрсетгенде, олар огъар инанма башлайлар.

– *Юлия, ата-аналар яшларына чалтыкъда сѣйлемеге нечик кѣмек эте?*

– Охумакъ, охумакъ ва бирдагъы керен охумакъ. Бар зат фольклордан башлана, орусму яда дагъыстан миллеленикими башгъа тююл. Фольклор– бырынгъы халкъ авуз яратывчулукъ юрюшлер, бийивлер, оюнлар булан байлангъан. Шолар барысы да янгы озьеген заманларында яшгъа бек тарыкъ. Заманлар гете туруп, озьюн ва айланасындагъылан яхшы англамакъ учун сиз ону чебер адабият булан таныш этигиз. Яшыгъыз шону ари теберсе, талчыкъмагъыз. Озьюгюз огъар кыыччырып охугъуз. Сонг сиз яш китапны нечик сюжегин гѣрежексиз. Шо бек тизив.

Аида Бабаева

Гюм ийис гелеген бетлерин бирдагъы керен ачдым

*(Башы журналны алдагъы
номерлеринде)*

Аланьяны къайсы мююш-къувушу да къонакълагъа, туристлеге таъсир этегенни, ругъландырагъаны оланы сесленивлеринден де эсleme бола эди. Гёзелликге чомулгъан шагъарны былтыргъы янында айланатгъанда, шо эжелги девюрлерде яшагъанланы ругълары мени узатагъан йимик бир тамаша гъис этдим. Айрокъда нече-нече къагъруманлар, валикъызлар намазларын къылып, дуалар этген атам заманлардагъы Сулеймание межитге гиргенде, солтанланы алгъышлы калималары къулагъыма чалынагъан йимик эди.

Биз межитге етишгенде, маркача вакътиге ювукълашгъан эди. Тарихде терен, сыйлы гъыз къойгъан

ибадат уйге гелип, намаз къылмай гетмесмен деп ойлашып, шону абзарында къуллукъ этегенлерден изну алдым. Олар да арив гёрюп, мени къатынгишилер Яратгъаныбыз булан юрек сырларын чечеген бёлюгюне узатды. Шаршавланы артына гирип битгендокъ, межитни имамы азанны янгыртып охуп къойду. Гъейлер, бир башгъа туююл эди бюлбюл чарнайгъандай. Тюркиядагъы имамланы, муфтийлени нече де анлы тавушлары да бар, олагъа ара бёлмей тынглап турма сюесен. Намаздан сонггъу насигъаты, дуасы гъакъда айрыча макъала язма ярай. Аллелей, нече де маъналы калималар чалынды.

Гъали энни межитни тарихи гъакъда бир-эки сёз айтмагъа оравлудур.

Сулеймание межит

Межит Эхмедек деген орта къа-
лада, таш тавланы уьстюнде, эсги
къабурланы янында ерлешген. Ша-
гъарны не еринден де минмарасы-
ны килливию гёрюне. Межитден эсе,
шону тамларыны керпичлерини,
ташларыны «чагъы» шайлы уллу.
Айтагъаным, бу Аллагъны уьюн
сельджуклу солтан Алаэддин Кейку-
бат 1231-нчи йылда къургъан. Шон-
дан сонг 4 асру оьгтюп, яшмынны гю-
чюнден от тюшюп, бираз ялагъан.
Алаэддин солтанны эсге салагъан
шо бойда межитни къырыйындагъы
къабурлар(XII-XV асру) бар.

Артда Аланья Осман империягъа
гиргенде, XVI асруда айтылынгъан
10-нчу солтан Сулейман Великолеп-
ный(1520-66 й.й) шону янгыртгъан.
Истамбулдагъы кимни де гъайран-
лыкъгъа къалдырагъан архитектор
Синан чебер къайдада къургъан ме-
жит иймик, мундагъысы да Сулей-
мание деп солтанны атын юрюте.
Ону аты ичине гиреген къапуларына
да язылгъан.

Сулейманны буйругъу булан янгы-
дан аякъгъа тургъузгъан межитни
къурувда 3500 ишчи къуршалгъан.
Къурулуш учун тарыкъ-герекни им-
перияны гъар тюрю тарапларындан
гелтиргенлер. Мисал учун, акъ мар-
марны Мармара атавдан, багъанала-
ры Ливандагъы Баальбек шагъардан
ташыгъан къатты ташдан ясалгъан.

Шогъар гирип барагъан ерде тезги
вакътилени гёз алгъа гелтирген 3
гюмези бар. Намаз къылагъан залы
да бийик гюмезлер булан 3 бёлюнген.
Полгъа бир уллу омузлары булангъы
хали ябылгъан. Бир тамында къы-
бланы гёрсетеген накъышлангъан
тамы айрыча тергевню тарта. Шону
къырыйында буса мых къакъмай
къурулгъан, минмарагъа элтеген
такъта канзилер. Залны ортасында,
тёбесинде бир уллу люстра илинген.

Къайсы миллетни вакили де ме-
житге гирип, ону гъайбатлыгъындан
ругъланма бола.

Дагъы да, къаланы бир бучча-
гъында, шагъарны ортасында таби-

Дамлаташ

атны жавгъарлы аламаты Дамлаташ деген анакъ бар. Бу нечесе асрулардан къалгъан ер Аланьяны гёзеллигине гысапланагъанындан къайры да, хас медицина шону эмли гючюн де токъташдыргъан.

1948-нчи йылда шагъарда янгы порт ишлемеге ерлер онгарагъанда, ишчилер къаяланы тюбюндеги бош ерге урунгъан. Шо да бирев де къаравулламагъан кюйде анакъ экени билнип къала.

Мукъаятлы къайдада юрюлген ахтарывлардан сонг алимлер шону «чагъы» 15 минг йылдан да артыкъ экенин исбатлагъанлар. Ичине гиргендокъ, гъаваны бавукълугъун гыс этесен. Дамлаташны узунлугъу–30, генлиги –15, бийиклиги де 15 метрге етише. Тёбесини гъар ерлеринде салынчакъ бузлагъа парх береген, салангъан тамчылар скульптор ясагъан чебер алаमतлагъа ошай.

Дамлаташ деген не экенин анлагъансыздыр. Тюрк тилде дамла–тамычы, ташны да билесиз. Тамычы таш деген маънаны бере. Анакъны ичинде йылны узагъына 22–23 градус иссилик (С) бар. Гъаваны 98 проценти

бавукъ. Шолайлыгъы савлукъ учун бек пайдалы, айрокъда оыпкелерине. Гъавасы углекислый газдан, ионлардан, азотдан бай. Шолар тыныш алагъан санларына бек яхшы таъсир эте.

Бу анакъ хас кюйде аврувланы багъагъан ер деп белгиленген. XX асруну орталарындан тутуп, шонда тынывун алагъан санларында узакълангъан аврувлары, астмасы, аллергиясы барлар кёп бара. Оыр даражадагъы бавукълукъ тынышын енгиллешдире, ионлар, минераллар гerti ингалятор йимик бола.

Гъар тюрлю йылларда Дамлаташда Тюркияны табият савгъат этген ала-матларыны гъакъында документ фильмлер чыгъарылып тургъан. Шо да ону агъамиятлыгъын гючлендирген, туристлени тергевюн тартгъан.

Бир гюн биз Аланьядан бираз ариде орунлашгъан Къазипаша шагъарны къырыйындагъы кёп алдагъы девюрлерден сюлдюрлери къалгъан Антиохия деген ерге бардыкъ. Бугюн-лерде де шонда археология къазывлар юрюлюп тура эди. Тюрк тарихни байындырагъан, бырынгъылыкъны унутма кёймай бугюн де нечесе де-

Аланья

вюрлени сеси зангырагъан Антиохия шагъар ѳьтесиз бийикликде, Крагум тавну башында ерлешген.

Ёл бойну узагъында табиятны гъайбатлылыгъындан гёнгюбюз хошлана турду. Вая гъейлер, тюрклер ѳьтесиз эринмей-талмай топуракъ-гъа кёуллукъ этеген халкъ дагъы деп ойлашдым. Ёлда гъар абатда йимик ёлугъагъан оланы банан, мандарин, нар, авокадо, манго, хурма, апельсин, нече тюрлю емиш ѳьсеген бавларына сукъланмай къарамасыз.

Гъасили, биз баргъан Антиохия-ад-Крагум бизин эрадан алда 170-нчи йылгъа ювукъда Иотап шагъарны тизген коммаген пача Антиох Ёлифан 4 Киликия пачалыкъны пачасы заманларда кюрчюлендирген. Антиохия да денгиз къачакълагъа яшынмагъа онгайлы ерге гъисаплангъан. Помпей пача къачакъланы дагъытгъан сонг, император Гай Киликияны да тергевде сакъласын учун Антиох Ёлифангъа шо ерни тапшура. Ол да шогъар ѳьзюню атын кёоя.

Былтыр заманлардагъы шагъарны баруларыны, къапуларыны, тезги христиан дин юрютеген биналаны,

уллу орамыны, гъамамларыны, жамият гъажатханаларыны, базар болгъан майданны, адамлар яшагъан уйленни тюрлю ренклердеги увакъ ташлар торланып этилген суратланы гесеклери сакълангъан.

Археологлар шагъар гъамамлары ерлешген топуракъда тамланы, полланы безендирмек мурадта кёоллангъан ѳьсюмлюклени, геометрия къалиплени суратлары этилген гъар тюрлю тюрлю увакъ шишалар булан торланып ясалгъан суратланы да гесеклерин тапгъанлар. Шолар да 149 квадрат метрны кёуршагъан.

Олай да, шонда бизин эраны II асрудагъы бырынгъы уйдурмалы игитлери Нарциссни ва Ганимедни мысгъыллав масхаралары булан полгъа тутагъан увакъ тюрлю боявлу ташларда ясалгъан суратларыны гесеклери де чыкыгъан.

*Ахыры гелеген номерде
тамамланажакъ*

Паху Гъайбуллаева

Яшлагъа берилген юрек...

Яшаву тав оъзенни сувуна ошагъан къатынлар да бола – олар оъзен йимик, айланасындагъылары къуватландыра, кёкню гючюн, къаялары къаттылыгъын да оъзюнде гёрсете, амма ёлундан тайышмай. Мен оъзюню гъакъында язагъан Сайдат Нурмагъамматовна Османованы яшаву да шотай. Ону къысматы Дагъыстанны тарихине уллу уьстюнлюклер булан тюгюл, сабурлу муаллимлик иши, ана сюювню зорлугъу ва сёзден де уллу болгъан оьктемлиги булан язылгъан.

1961-нчи йылны язы. Бабаюрт районну Люксембург юртунда 27-нчи апрельде гиччинева нарыста дюньягъа гелген. Огъар Сайдат деп ат къойгъанлар. Шо заманларда бу къызыгъаш ана тилни ва маданиятны сакълавчусу ва ахырда да, асгерчини анасы болажагъын сёзсюз, гъеч ким билмеген.

Ону яшлыгъы да шо йыллардагъы минглер булангъы яшлары йимик – гюнлю, къайгъылы ва охувлу болгъан. 1968-нчи йылда ол юрт шко-

лагъа аякъ баса. Охув огъар, айрыча чебер китаплар, бютюн дюньяны ачгъан уллу орус адабият енгил бериле. Ону башында шо заманларда бир хыял тува – янгыз охув тюгюл, билимни башгъалагъа да уйретип, сёзлени дюньясына ёлбашчы болмакъ.

1979-нчу йыл. Школаны битгенликни аттестаты ва Магъачкъалагъа билет. Дагъыстан Пачалыкъ педагогика институт, филология факультет. Студент йыллар конспектлерде, китапларда, поэзияны гъакъында къызгъын тартышывларда ва уллу ёлну сакълавда гёз юмуп, гёз ачгъандай гете. 1984-нчи йылда диплом алгъан Сайдат Нурмагъамматовна оьзгелер йимик шагъарда къалмай, оьзю тувуп-оьсген ерине къайта.

Ону ёлу Бабаюрт районда ерлешген Гумбет районну Первомайское деген юртундагъы интернатда башлана. Ону учун о янгыз школа тюгюл – къойчулары, мал къайтарып юрюйген ата-аналаны яшларыны ую бола. Шонда Сайдат Нурмагъамматовна рус тилни ва адабиятны муаллими тюгюл, яшлар учун экинчи ана да болуп токътай.

Биринчи йыл ол интернатда рус сёзню жанын англата, уллу классиклени яратывчулугъу булан таныш эте. Экинчи йылда ону ишге берилгенлигин, яшлар булан ортакъ тил табып бажарагъалыгъын эс этген

интернатны башын тутгъанлар ону интернатны къурумчусу этип белгилейлер. Амма ону юреги яшлар булан тюз аралашывгъа, охутув ишине тарта.

Кёп узатмай къысмет ону Туршунай орта школагъа алып геле ва мунда къыркъ йыллагъа созулгъан загъмат ёлу башлана. Къыркъ йыл! Ол къыркъ йылны узагъында гъаргюн класслагъа гирип, яшланы юрегинде билим отун якъдыра. Юзлер булан яшлар ва къызлар учун ол янгыз «орус тилден муаллим» тюзюл, ойламагъа, англамагъа, сёзню сезмеге, гъакъны ялгъандан айырмагъа уйретген Сайдат Нурмагъамматовна бола. Ону дарслары гелиш-гелмек, тюрлендирив гъакъда тюзюл, олар ананы сютю булан сингдирген яшав, намус, Ватанны сююв гъакъында юрюле.

1995-нчи йылда ону яшавунда дагъы да бир уллу агъвалат бола – ол эрге бара ва Адил-Янгыпортгъа гёче. Амма уй-окакъ къургъанлыгъы ону суйген ишинден айырмай. Ол дагъы да башгъаланы яшларын билим ёлда алып бара, шо вакътини ичинде озюню эки авлетин де тюз тарбия берип оьсдюре.

Къызы оьсюп, озюню насибин табып, Сибир къарларында ерлешген Сургутгъа гете. Ананы юрегин, озокъда, сагъынч гыслер къуршай, амма къызыны насиби шо сагъынчлыкъны басдыра. Уланы Осман буса... Ол ону учун гъар заман терезени айрыча ярыгъы болгъан. Ол уланына башгъаланы яшларына уйретген гъакълыкъ, тарбиялыкъ, эркеклик, Ватангъа бакъгъан сююв йимик гыслени яшдан сездирген.

Сонг буса ону яшаву «алдын» ва «сонггъу»-гъа бёлюне – хас асгер гъаракат башлана ва оьр билимли офицер Осман кёп ойлашмай, хас асгер гъаракат юрюлөп турагъан бойгъа гете. Сайдат Нурмагъамматовна учун шо янгылыкъ тюзюл – ол эркекни, Ватанны якълавчусун тарбиялагъанны яхшы биле.

2024-нчы йылда, къыркъ йыллыкъ муаллимлик ёлундан сонг, Сайдат Османова школадан айрыла. Амма ишден тюзюл. «Тынчлыкъ тюзюбюзде гёрюне», – дей ол. 2024-нчы йылны язында гъажгъа барып, ол гъар бусурманны борчун да кюте ва сыйлы ерлерде къызына, торунларына, охувчуларына ва уланына дуа эте. Сыйлы ерлерде ол бир Аллагъдан уланын сакъласын, уйге уьстюнлюк булан къайтарсын деп тилей.

Къайтып, ол ишсиз олтурмай. Яшагъан уью гене дагъы школагъа айлана. Гъали ол яшланы ОГЭ-ге, ЕГЭ-ге гъазирлей.

Оьктемлик... Не гюзлю ва кёп маъналы сёздюр. Муаллим учун оьктемлик – алтын медальгъа битген охувчулары, институтлагъа охувун узатагъанлар, бир вакъти охувчуларындан гелеген разилик кагъызлар. Ана учун оьктемлик – бу тюрлюлюгю кёп яшавдагъы яшларыны уьстюнлюклери. Амма, юрекни авуртагъан айрыча оьктемлик де бар – душманны ёлун къыркъып токътагъан уланы.

Сайдат Нурмагъамматовна Османны асгер опуракъдагъы сурагына къарагъанда, ону гёзлеринде

бютюн аламны гыслери сезиле. Шо ва къоркъув, не къадарлар этсе де, басылмайгъан ва ону тавушун, ону иржайывун сагъына. Амма бютюнлей теренде – оьктемлик. Оьктемлик уланыны, юрегини бир гесеги, оьзден халкъыбызны наслусу, Ватаныбызны къысматы чечилеген ерде. Ол яшынмады, къачмады, къоркъмады. Анасы уйретген кюйде, къолуна савут да алып, оьзюню уьюн, оьзюню тилин, ерин, тарихин душмандан къоруп сакъламагъа хас асгер гъаракатгъа гетди.

Сайдат заман-заманда уланындан къысгъа билдиривлер ала. «Анам, мен савман. Анам, бизде бар зат яхшы. Анам, чыда». Ол да асгерчилени аналары чыдап болагъан кюйде чыдай. Къыркъ йылны узатгъында школада чыдагъан кюйде чыдай. Ону къуваты – ону иманында, ата-бабаланы эсделигинде, ону авлетлеринде.

Гъали Сайдат Нурмагъамматовна, гъаж къылгъан ва къыркъ йыллыкъ санауу булангъы муаллим гысапда оьзюню ишин давам эте. Китаплар булан столну башында олтургъанда, ол чакъ-чакъда телефонгъа гъз къарата. Къаравуллай. Инана. Ва оьктем бола.

Онда гърмеишлик ёкъ. Ону оьктемлиги эртенги намаздай шып ва Каспий денгиздей терен. Ол тарих янгыз дав юрюлюп турагъан ерде тюгюл, мунда да – аналаны юреклеринде, оланы сёнмейген сюювюнде, уланын давгъа да узатып, ону ва башгъаланы авлетлери учун да шо ярыкъ, шо уллу гъарплар булан язылагъан муаллим гысапда сакъланып турагъанны яхшы биле. Шо муаллимни ва ананы аты – Сайдат. Дагъыстанлы къатынны шо хасиятында бирев де, бир заманда утмагъа болмажакъ бизин халкъны гертти гючю сезиле.

*Герейхан Гъажиев,
Дагъыстанны ат къазангъан
журналисти*

Языв ярдан къаратар...

Асрулар, девюрлер, наслулар алышынагъанда – яшав шартлар да, адамлар да, талаплар да замангъа гъре тюрленегени де гъакъ гертти. Шоңу булан бирге инсанланы къаравлары, гъакъыл-ою да башгъа экенни гъребииз. Айрокъда яш наслуну оьзленни тутагъан къайдалары, турушу, гийими, гъатта, танглайгъан агълю черлери де тамаша тие.

Айтма сюегеним, артдагъы вакътилерде пеленчени уланы оьлемен де, къаламан деп оьзюнден де нечакъы уллу къатынны алгъан деп, ону айытлап сёйлейгенлер ёлугъа. Шолай хабар чыкъса: «Вув, ярайгъан затмы, жагъыллер адашыт барамы, ер юзюнде къызлар къуругъанмы, анасы чакъы къатынлагъа гъз сала деген недир?» – деп ичибушагъанлар да аз тюгюл. Гъатта, олагъа къаршылыкъ билдирип, нушав этмеге къарайгъанлар, юреги тынышмайгъанлар да бар. Нечик де, оланы гънгулсюз этмеге къасткъылалар.

Озокъда, шолай гъал тувулунгъан-да башына гелмесе, бирев де озгени англама суймей. Ахырда, ата-анасы нечакъы бар халкъны къуршап гъаракат этип, ари теберме къараса да, сиз айтгъангъа, сиз тынглагъыз дегенлей, эки суйген бир-бирине къошулуп, яшав къургъан гезиклер де аз ёлукъмай.

Бираз алда бир блогер: «Магъа 31 йыл битген, уягълум буса 23 йыл чагъында», – деп уллу обктемлик булан бирче чыкъгъан суратын Интернетни торуна салгъан. Уъстевюне, ону биринчи эринден яшлары да бар. Шо да кёплени тергевюн тарта. Ол айтагъан кюйде, гъали яшап турагъан агълю черине ёлукъгъанча оз-обмюрюне дагъы да бир де эрге бармасман деп тургъан. «Гебин къыягъан вакътиде азан къычырма башлады, шо да негъакъ тюгюл-Яратгъаныбызны бир аламаты,–деп гысап эте. Оьзлени чагъына да къарамайлы, олар агълю проектин яшавгъа чыгъара. Эри арив багъалы квартира уйлер къура, къатыны шоланы видеогъа алып, озюню сетдеги бетине сала, сатыв-алыв булан ожакъны юрютелер. Тек, бир тайпаланы узун тиллери «тирмен сибирмей» къоймай. Айтагъаным, эр-къатынны тюзелгени, гъаракат этегени не яхшыдыр деп оланы дагъыдан да иштагъландырмай: «Огъар гишини яшлары негер герекидир, къатын тюгюл, ишин реклама этмеге адам танглагъан»,–деп яманлайлар.

Тюзю, яш улан озюнден уллу къатынгишиге гъашыкъ буса, адатлы кюйде халкъны жыйып, той этмей, биревге де къавгъасын чыгъармай къошулалар. Айрылыв не экенни билеген, шону аччы емишлерин гювшеген яш уланлар озлерден уллулар булан уй-эшик ачмагъа гъасирет. Шогъар тамашалыкъ этме тюшмей

деп белгилей эксперт. Неге тюгюл, шо гъалиги яшавну законларына гёре къыйышывлу геле.

Психолог Эльза Балабегова айтагъан кюйде, гъали гертиден де, яш уланлар озлерден эсли къатынгишилени танглай. Шолай янашыв буса оланы ич дюньясындагъы алмашынывланы гюзгюде йимик гёрсете. Яш уланлар гыс яндан тез торая, уллу бола. Олайлагъа тенгилери булангъы оюнлар, къалмагъаллы аралыкълар тарыкъ тюгюл. Олагъа паракатлыкъ ва англайгъанлыкъ ювукъ. Йылларына уллу къатынгишилер озлени гючюне инана, жагъил ёлдашындан да бир зат да талап этмей, ону булан ярышгъа да чыкъмай. Шолайлыкъ буса озюнден гиччи эрине аманчылыкъда яшамагъа имканлыкъ бере. Эгер къыйышып, мекенли кюйде ожакъ тутуп яшай буса, балики, чагъына да къарама тюшмейдир. Неге десегиз, таныш-билишни арасында да кимге нече йыл тамамлангъанына чул бермей, татывлукъда турагъанлар бар.

Тарихге гёз къаратып, мисал учун, Пайхаммарыбызны (а.с.с) алсакъ, ону къатыны Хадиджа бинт Хувайлид Ондан 15 йылгъа гиччи болгъан. Экиси де ким де сукъланардай насипли кюйде яшагъан, олагъа 6 авлет де тувгъан. Шолай эришивлю тиретлерде суйсек де, суймесек де. Яратгъаныбыз буюргъангъа къаршы да чыкъмай, олай да «языв ярдан къаратар, юхлагъан ерде уятар» деген ата-бабаларыбызны айтывун да унутма тюшмейдир.

Паху Гъайбуллаева

Неге музей ачмагъа ярамай?

Бираз алгъакъда, Буйнакск районну башчысыны борчларын кютеген Табир Маликов ишчи сапары булан Ишартыда болгъан, юртда янгы жума-межитни ачылывуна байлавлу чараларда ортакъчылыкъ этген. Юрт администрацияны башчысы Загъир Шихвалиев шотай имканлыкъ булан пайдалынып, (район гъакимлер Ишартыгъа гъар гюн гелип турмай чы, олар мунда сийрек къонакълар) Т. Маликовгъа ерли маданият уйню гёрсетген ва шону янгыртмагъа тилеген. Мен ондагъы къардашларымны яхшылыгъына, къайтгъысына барагъанда, даим шо арангъа парх береген къырчын «маданият ожакъны» гъалын гёремен. Районну башчысы: «Не этмеге бажарылагъанны ойлашып къарайыкъ, тек буссагъат бизин бюджетде шогъар етишердей чакъы акъча ёкъ»,— деген.

Мен бир нече керен Ишартыны айланасындагъы орманларындан, тав бетлеринден айланып, эмли сувларын ичип чыкыгъанман. Гъайран гёзел табияты булангъы ерлер. Шагъарда яшама уйренген адам учун, шотай сапар-гезевлер айрыча таъсир эте буса да ярай. Уюнге къайтгъанда да, хыйлы заман шо эсге алывлар булан турасан.

Олай да, юртну табиятындан къайры, тизив, бай, бырынгъы тарихи де бар. Кёп теренлеге тюшмей, XIX асруну эсге алып къойсакъ да,

таманлыкъ эте, бир уллу асар язма чакъы зат бар. Кавказ дауну заманларында Ишартыда ва ону айланасында хыйлы къыргъынлы давлар-явлар юрюлген. Пача асгерлер бу бойлардан таба тавдан тюшюп чапгъын этеген мюритлени токътатмакъ учун, 1843-нчю йылда Ишартыда уллу къала къургъан ва шонда аты айтылгъан Апшерон полкну бир нече батальонларын ерлешдирген. 1885-нчи йылда полкну Владикавказгъа гёчюргенде де, шо ерде Алексеевка ва Чапчакъ деген гиччирек отарлар-

Маданият уйыню бугюнго гьалы

да оруслар яшап тургъан. Ишарты-да пачаны полку, орусланы юртлары болгъанына ерлени атлары да шагъат эте. Мисал учун, Пашинка (Пашенко) къобагъа, Магазинтёбе, Педир (Фёдор) булакъ, Зурнай тав-полкнудуховой оркестры ойнагъан ер. Гъархамисгюн къалада базар юрюлген. Оьзге юртлардан да сабанчылар гелип, оьзлени акъ-къатыгъын, емишлерин, неси бар буса, гелтирип сата болгъан.

Юртну тарихини саргъайгъан бетлерине бир-бирлетип къарасанг, мунда нече тюрлю таъсирли къысматы булангъы белгили адамлар гелген. Орус пача Алесандр II, шаирлер ва язывчулар: Александр Полежаев, Михаил Лермонтов, французлу –Александр Дюма, Дюманы сапар ёлдашы художник Жан-Пьер Муане, капельмейстер, музыкант, бавариялы– Карл Кеснер, польшалы –Матеуш Гралеvский... Сёз ёругъунда айтгъанда, Гралеvский Ишартыда тарихи ахтарыvлар юрютген биринчи адам ва шогъар багъышлап «Кавказ» деген китабын язгъан. Озокъда, Ишартыдагъы эки класлы школагъа

башчылыкъ этип ишлеген пагъмуду педагог, латвиялы Августин Скрабени де эсгермесе бажарылмай. Белгили кюйде, шо школада Уллубий Буйнакский де охугъан.

Мен бугюнго лакъырымны Ишартыдагъы маданият уйден негъакъ башламагъан эдим. Айтагъаным, неге Россияда халкъланы бирлигини йылы белгиленегенде, шо уйню янгыртып, генглешидирип, ичинде музей ачмагъа ярамай? Районну, республиканы шо масъаланы чечивге маялары этишмей буса, федерал кзурумлар булан байлавдукъ тутсун. Музейге хыйлы туристлер гележегине бир де шекленмеймен. Юртдагъы орус къабурларында 40-50 йылланы узагъында нечесе-нечесе пача асгерчилер, отарларында тургъанлар гёмюлген. Архивлерде оланы барысыны да атлары, къайдан гелгенни гъакъындагъы маълуматлар сакълангъан. Шолар журналистлени кёмеги булан бютюн уълкеге аян этилсе, янгы музейге элтеген сокъмакъгъа бир де от битмес эди.

Алав Алиев

Давну игити, уста, композитор

Ону бизин элибизни биринчи композиторуна гысаплама ярай. Табиатдан гелген зор пагъмусу булангъы адамны Дагъыстанны музыка культурасында «Горец Дагестана» деген маршы – инг де белгили асарларыны бири. Шо макъам Уллу Ватан давда да, тойларда да, милли байрамларда да согъула эди. 1960-нчы йыллардан тутуп шо макъам Дагъыстан телевидениени белгиси йимик къоллана.

Бары зат гюржю уланны къумукъ къызгъа бакъгъан сюювюнден башлангъан. Бу иш XIX асруну орталарында болгъан. Дагъыстан полкда къуллукъ этеген Иван Квинитадзе деп гюржю офицерни юрегинде Гьели юртлу Къыстаман деген гёзел къумукъ къызгъа гъашыкъ гыслер тува. Ону булан уйленмек муратда ол ислам-динни де къабул эте. Тек бир-бир себеппеге гёре, оланы агълюсю тозулуп да къала. Айрылгъан сонг Иван гиччи уланы Исабекни де алып, обзюню Ватанына, Грузиягъа гете. Уллу уланы Александр буса атасыны къызардашы (эгечиси) Екатерина Семёновна булан Дагъыстанда къала. Сакълагъан агълюсю, атасы булангъы байлавлукъну узмес учун, огъар эгечисини эрини фамилиясын да ва атасыны атын да къошуп, огъар

Алхазов-Иванов деп 2 фамилия бере. (Эгечисини эрини фамилиясы–Алхазавили, атасы да– Иван).

1877-1878-нчи йылларда, Рус-тюрк даву башлангъанда, Александр 16 йыллыкъ чагъында гёнгюлю кюйде фронтгъа гете. Шонда къоччакъ кюйде ябуша, Георгиевск хач ва медаллар булан савгъатлана. Карсаны къырыйындагъы давларда огъар авур яра тие, ону тобугъуну тюбюнден гесип, бир аягъын тайдыралар. Ол уюне сакъат кюйде къайта.

Ону сакълагъан анасы: «Александр гиччи заманында музыка алатлар булан доланма, шоланы ярашдырмагъа, кюйлемеге сюе эди, аргъан, агъачкъомуз согъуп бажара эди», – деп эсгере. Екатерина Семёновна огъар Тифлидеги музыка саният училищеге тюшмеге таклиф эте.

Александр эгечисини насигъатына къулакъаса. Бир нече йыллардан сонг ол училищени уьстюлю кюйде битдирип, кюйлейген-уста касбучу бола. Ол Темир-Хан-Шурада Дагъыстанда музыка алатланы ярашдырагъан биринчи устахананы ача.

Арадан заман гетип, ол Алхазавилини алып сакълагъан Анна деген къызы булан уйлене. Оланы ожагъында 6 авлет тува.

Ону анасы Къыстаман чакъ-чакъ-да уланына къонакълай бара. Александр анасын хали яйылгъан тахда, инг де сыйлы ерде олтурта болгъан. Ону гъар тирет торунлары: Мария, Тамара, Гиге (Георгия) улланасындан ругъланып, къычыра туруп къаршылайлар. Олар улланасы савгъатлар алып гелегенни билип, ону аралап алалар. Шолай вакътисинде Къыстаман олагъа: «Гей, таманыгъыз, гъавурлар!» – деп масхаралар эте.

Устаны ую шагъарны баш орамында ерлешген эди. Алхазов-Ивановлагъа аслу гъалда макъамланы сюегенлер жыйыла эди. Уста пианинону, роялны, аргъанны, агъач-къомузну-бары да согъув алатланы ярашдырма бажара эди. Шоланы кёбюсюн согъуп да биле эди. Къырыдагъы юртлардагъы сабанчылар ол согъагъан халкъ макъамлагъа тынглама сюе эдилер.

Тарихчи Булач Гъажиев композиторну къысматын ахтарып, обзюню очеркинде ону уюндеги гъалны суратлай:

Ичкиден кепли къонакъ огъар макъамлар сокъмакъны тилей.

– Мен чи кёп сююп согъар эдим, –деп кюлемсиреп Алхазов-Иванов, –сизин рагъатсызландырма сюймеймен.

–Кимни? –деп къонакъ англамай сорай.

–Сизин, –деп жаваплана уйеси.

–Мени?! –деп тамашалыкъ этип ол, –мени не аралыгъым бар?

– Бар, сиз музыка алатланы уьстюнде олтургъансыз!

Къонакъ бир зат тикгендей, атылып эретурду. Олтургъан халини полгъа яйып йибере. Къонакъ шону ичинде обзю Алхазов-Иванов ярашдыргъан тамаша облчевдеги аргъангъа гъайран этип тигиле.

Устаны ую сигърулу йимик эди. Шону чарлагъында ел чыкыгъанда айланып, макъамлар «согъагъан» пластинкагъа ошайгъан белги бар эди. Шо да реклама йимик къоллана эди. Ожагъындагъы кёп зат: лампа,

шанжал, къайнагъан сув булангъы самавар-шат макъамлар «согъа» эди. Александр генерал-губернатор савгъат этген протез-аягъын шонча да бек тизив кюйде онгаргъан эди. Шо саялы да къызы 14 йыл битмей туруп атасыны бир аягъы ёкъну билмей тургъан.

Устаны аты обзю язгъан макъамланы яхшылыгъындан Дагъыстанны маданиятыны тарихинде къалгъан. Александр Иванович гечелер зурнай булан обз-обзюне атив макъамлар согъа эди, чинк де тизивлерин язып ала эди. Яшавуну ахырларына ону 70-ден артыкъ макъамлары бар эди.

Шоланы арасында чинк де айтылгъаны – «Горец Дагестана» деген марш эди. Дагъыстан атлы полк учун язылгъан шо макъамны асгерчилер, бары да халкъ бек ушата эди.

Полк Алхазов-Ивановну уюню ягъындан обтюп барагъанда, олагъа: «Тюз эретургуз, онг якъгъа бурулугъуз!» – деп команда бериле эди. 37 адамдан къурулгъан оркестр маршны ойнай эди. Онг къолун къалакъайына тиреп, асгерче саламлашагъан бийик, арыкъсув адамны янындан юзлер булангъы атлылар огъар багъып бурулгъан кюйде обтюп гете эдилер.

1918-нчи йыл бир къуллугъу чыгып, Александр Порт-Петровскиге бара. Тек огъар Темир-Хан-Шурагъа къайтмагъа насип иржаймагъан. Неге туюл, ёллар ябылып табыла. Сонг шагъарны чапгынчылар елей. Олардан къутулмакъ учун ол онгай тюшген пароходгъа да минип гете. О да денгизде адашып, 2 жуманы узатгъына юзюп тургъан. Артда нечик де Ленкорани портгъа гелип токътай. Шондагъы адамланы, ёлавчуланы (пассажирлер) кёбюсю испан грип аврувгъа тарыйлар. Шо Александр Ивановичге де югъа. 1919-нчу йылны январь айында ол Ленкораниде гечине ва ону шонда гёмелер.

Гъазирлеген Гюлнара Асадулаева

Гюллерханум
Рустамова

Лап тизив савгъат

Табасаран райондагъы Гюхряг юртлу Гюллерханум Рустамова Дагогни шагъарны 3 номерли школасында башлангъы класланы муаллими болуп ишлейгенли 40 йыл бола. Ол яш заманындан берли йырлама кѣп сую болгъан, шо учун школаны битдиргенде Избербашдагъы педагогика училищени музыкалы бѣлюгюне охума туюше. Эсгерилген училищени тамамлагъан сонг, ол башлангъы класланы муаллимини курсларын охугъан. Гюллерханум Рустамова бир заманда да савгъатлар учун ишлемеген, ол охувчуларыны баркалласын биринчи ерге салып юрюген, ондан яхшы савгъат ёггун ол яхшы англай.

– 1966-нчы йылда гючлю ер тербенивлер бола. Тав юртларда яшайгъанланы тюзлюк ерлеге гѣчюрелер. Шолай мени агълюм Экендил юртдан Гюхряг юртгъа гѣчдю,– деп хабарлай Гюллерханум Рустамова. Мен буса Гюхряг юртгъа гѣчген сонг тувгъанман. Бизин уллу ва татывлугъа агълюбюз бар эди.

– *Сиз неге музыкалы билимлер алмагъа токъташдыгъыз?*

– Мен биринчи класдан тутуп, йырлама кѣп сую эдим, бары да школада болагъан чараларда ортакъчылыкъ эте эдим. Ондан къайры да, гысап дарсланы гѣрюп ярамай эдим, шону учун шондан экзамен бермейген охув ожакъны сайладым.

– *Училищеде къайсы музыкалы алатны сайладыгъыз?*

– Юртлуланы баянгъа яза эди. Балики, юртлу къызлар пианиногъа къыйышмай деп ойлаша эдими экен (кюлемсирей). Алданокъ айтып къояйым, мен охуп битдирген сонг, бир керен де баянны къолума тутмадым, гъали шону согъуп да бажармас эдим. Шо йылларда баян 120 манат эди. Бизин 7 яшлы уллу агълюбюзню шолай багъалы музыкалы алатны сатып алма онгайы ёкъ эди.

– *Шо себепденми сиз башлангъы класланы муаллими болгъаныгъыз?*

– Мен къачан да гиччи класлар булан ишлеме сую эдим. Янгыз музыка

дарсланы туюгюл, бары да дарсланы юрютме сую эдим. Мени биринчилей практикагъа йибергенде, муаллим булан бирче гиччи класларда дарс бермеге де амал эте эдим. Яшлар булан ишлевде бираз сынава алма сую эдим. Неге туюгюл, мен гележекде олар булан ишлежегимни биле эдим. Училищени битдиргендокъ, мени гиччи класслагъа муаллим тарыкъ школагъа йиберди. Шолайлыкъда, мен мурадыма тез етишдим.

– *Тек музыка дарсланы да юрютесиз чи?*

– Озокъда. Баян согъуп чу гъали бажармасман, тек музыка училищеде алгъан билимлерим магъа бек тарыкъ болду. Бизин бек тизив муаллимерибиз бар эди. Олар бизге ноталаны билмеге, тюрлю алатларда ойнамагъа, музыка адабиятны уйрете эдилер. Шо дарсланы яхшылыгъындан мен гъали вокал ва театр инчесаният дарсланы юрютюп боламан.

– *Музыка билимлени сизге, озокъда, сынавлугъа педагоглар берген, а.ма халча согъув сизин къаныгъызда болгъан буса ярай.*

– Бизин Табасаран районда чы къызланы халча согъуп билмесе, эрге де бермей. Мени анам чы мен Избербашгъа баргъанны да суюмей эди. «Охума туюшмей къалса эди», – дей эди. Анам мен уйде туруп, халча

согъуп тургъанны сюе эди. Тюзюн айтсам, станокну сагъынаман. Ахырынчы халчамны 2006-нчы йылда сокъгъанман. Шондан берли станокъга ювукъ болмагъанман.

– *Уъююзде сиз сокъгъан халчалар кѣн бармы?*

– 10–12 халчабыз чы бар. Гъалиги жагъыл къызлар халча согъувгъа, согъулгъан халчалагъа онча агъамият бермей. Тек яшав ёлдашым Эседни Ростовдагъы къурдашлары бизге къонакълай гелсе, мен сокъгъан халчалардан ѳтесиз леззет алалар. Олар гъар гезик: «Шу халчаланы гертиден де, ѳзююзюню къолларыгъыз булан сокъгъанмысыз?», – деп сорай бола.

– *Гъали сизин яшав ёлдашыгъыз Эседни гъакъында лакъыр чыкъгъан сонг, сиз нечик таныш болгъан эдигиз, шону да айтсагъыз.*

– Бизин – мени де, къызардашымны да эчивюбюзге шаптал жыймагъа кѣмекге алып барды. Шо гюн Дагестанские Огни шагбардан емишлер алмагъа гелген эки эргиши бар эди. Оланы бири мени болажакъ яшав ёлдашымны къурдашы болгъан экен. Арадан бир гесек заман гетип, Эсед ѳзю бизге гелип, мени булан таныш болма суюдю. Тек огъар мени эркъардашым разилик бермей туруп, бизге сѳйлеме изну берилмейгенин

англатды. Эсед мени эркъардашым булан таныш болуп, мени булан сѳйлеме ихтияр алып гелди. Шо ерде биз бираз лакъыр этдик.

– *Не гъакъда сѳйледигиз?*

– Эсед ѳзюню диалект тилинде бир затлар айтды, мен ол айтагъан сѳзлени яртысын да англамадым. Шолайлыкъда, Эсед разилик алмагъан кюйде, пашман болуп гетди. Атам бу ишге рази тюгюл эди. Неге тюгюл, биз не ону, не ону агълюсюн танымай эдик. Сонг, Дагогниге ахтарыв иш юрютмеге ювукъ адамларыбызны йибердик. Олар да, гъар-бир адамлардан ахтарып, Эсед тизив агълюден чыкъгъан яхшы улан экенин англап гелдилер. Йыл гетип, шо «яхшы улан» бирдагъы гелди. Мен тамаша болдум. Гъали энни мен огъар бир тезги ювугъума йимик къарай эдим. Гъасили, Эсед ѳзюню муредына етишди.

– *Гъали яшав ёлдашыгъызны диалектин англаймысыз?*

– Озокъда, мен гъали ону тилинде (диалектинде) сѳйлеймен. Мени адамларым гъали мени гъаран англайлар.

– *Сиз бир школада ишлеймисиз?*

– Ишлейбиз. Мен Эседге адданокъ: «Магъа Дагогниге иш тапмаймысанг, мен сагъа эрге гелмеймен», – деп айтгъан эдим.

– Ѓыалиги кызылар машинлер талап эте, сиз буса ишлеме ер талап этгенсиз.

– Мен ишсиз туруп болмайман. Уйде олтуруп турма суймей эдим. Март айны 10-нда тоюбуз болду, апрель айны 1-нде буса мен ишге чыкдым. Бу йыл мен 10-нчу выпускну чыгъара тураман. Мени бу йыл юбилей йылым деме ярай.

– Сиз охутгъан яшларына дарс бергенмисиз?

– Сен недейсен хари, гъатта, оланы торунларына да дарс берип тураман. 40 йыл педагогика тармакда ишлемек аз заманмы?

– Сиз 40 йыл алда дарс берген охучулары да, гъалиги яшлары да башгъалыгъын гъис этемисиз?

– Озокда, башгъалыгъы бар. Ѓыали заман бютюнлей алышынгъан. Алда муаллимни бек абуру бар эди, гъали олай зат екъ. Тек мен кант этмеймен. Магъа охувчуларым гъар заман уллу гъюрмет булан янаша. Олар гъали гъариси озъ ерин тапгъан. Тюрлю-тюрлю идараларда, жаваплы ишлерде ишлей. Къайсы идарагъа кълдукъ болуп гирсем, шоссагъат мен охутгъан уланлар, кызылар алдыма чыгъалар. Шоссагъат къллугъумну битдирип йиберелер. Мен охутгъан яшлар мени унутмайгъа-

ны, магъа абур этегени– мени учун лап уллу савгъат.

– Сизин озъогюзню нече яшыгъыз бар?

– Бизин 4 яшыбыз бар: 2- къыз, 2- улан. Эльдар, Идрис, Венера ва Фатима. Лап гиччисинден къайрысыны озълени агълюлери бар. Гиччи кызым атасына ошайгъан ёлдаш излей. Мен буса огъар: « Олай адамлар дагъы екъ. Бир бар эди, о да магъа тюшген»,– деп масхара эте боламан.

– Яшлар Дагъыстандан арекде яшаймы?

– Олар 2 бълюнген. Экиси Мурманск шагъарда, кългъанлары– Ростов шагъарда. Яз болса, бары да бизин яныбызгъа гелелер. Яшлар онда чаба, мунда чаба– гъасили, геживагъа чыгъып кълалар. Торунларыбыз гъалиге 3 бар. Олар гелгенде биз де сююнебиз. Гетгенде буса, уюбюз бошاپ, пашман болуп кълалабыз. Не этерсен, яшав шолай кълленген.

Насипге, биз гъалиге яшавну гъарбир дынкъларын озъюбюз кютюп болабыз, машАллагъ, савлугъубуз да гъалиге яман тююл. Къларт болгъанда яшларыбыз бизин янгыз кълймас деп умут этебиз.

Руслан Бакидов

Василий Верещагин

Ногъайлар

Айтылгъан дав темаланы художниги, белгили «Апофеоз войны» деген суратны автору Василий Верещагин сапар чыгъып, дюнъядан, шолай да Кавказдан кѐп гезеген. Ону ёл язывлары ва суратлары француз тилге гѣчюрюлюп, Эдуард Чартонаны редакторлугъу булан Парижде чыгъагъан «Кругосветное путешествие» деген журналны 1868-69-нчу йыллардагъы 17 ва 19 номерлеринде печать этилинген.

Ону очерклеринде гъар тюрлю халкъланы, Кавказ давланы агъвалатларыны гъакъында язылгъан. Мисал учун, башында лезгили Гъажиги-Муртуз булан, ону портретин де салып, Закаталадагъы баш гѣтеривлени гъакъындагъы хабар, шийитлер Ашура гюнню нечик белгилейгенни ва шолай кѐп затлагъа байлавлу язгъан. Ону язывларындан ногъайлагъа багъышлангъан очеркин беребиз.

Сапарымны къыблагъа багъып узатагъанда, ёлда магъа кѐп ногъайлар ёлукъду. Олар къалмукъ чѣллерден Тифлисге багъып бара эдилер. Оланы юрюшю тамаша айрыча, биревге де хас тюгюл эди. Оланы шо гъайран гъалын англатмакъ учун, обтген яшавуна чомулуп, Тюркиягъа гѣчгенини, сонг да гъали шондан Россиягъа, ташлангъан ожакъларына къайтып гелегенини гъакъында хабарламагъа тарыкъ.

Оланы гѣчюп гетгенине не зат себепли эди? Шогъар оланы башын тутгъанланы, гъакимиятны урушбатчылыгъы багъана болду.

Амма дагъы да бир затны унутмагъа тюшмей. Олагъа Ватанын къоймагъа Тюркияны бары да бурсурманлагъа илиякълы кюйде янашагъанлыгъы таъсир этген. Шогъар

дагъы да белгисиз ерлерде яшамагъа онгайлыкълар излемеге сюегенлиги де къошулгъан.

Ислам-динге къуллукъ этегенлер тюркlege иштагълы экенни нече керен де эслегенмен. Гъар тюрлю пачалыкъларда яшайгъан ярлы бурсурманланы янгыз Истамбулну аты чыкъса, оланы гъайран эте. Олар шонда герти инанывну, насипликни, парахатлыкъны, шатлыкъны табажакъбыз деп ойлашалар.

Ногъайлар озлени сынавунда шолар- барысы да бош умутлар экенни англадылар. Олар алгъасавлукъда такъа-тукъасын, амал этген чакъы алагъожасын сатып, къоюнларын къызыл йымырткъалардан толтуруп, бары халкъ булан Тюркиягъа гетген эдилер. Оланы кѣплери шонда ачлыкъдан, къавшалгъанлыкъдан,

гъар тюрлю багъаналардан гечиндилер. Къонакъланы суюмейген ерлерде аз санавда къалгъанлар Тюркияны уллу шагъарларында гъали де ярлылыкъда яшайлар.

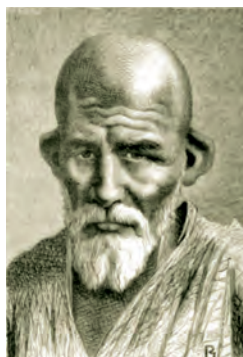
Орус пачалыкъ бир замангъы ватандашлары насипсизликге тарыгъанны билгенде, Ватанына къайтма суюгенлеге кѣмеклешежекбиз деп таклиф этгенлер. Ногъайланы кѣплери шо таклифни къабул этгенлер. Тифлисге барагъан ёлда магъа ёлукъгъан халкъ –элине къайтып гелеген ногъайлар эди.

Алдагъы хозяйтвосун ёрукъгъа гелтирмеге гъаракат этеген, Истамбулгъа ва озълени энгил гъакъылына къаргъайгъан, хаптасы чыкъгъан опуракълары булангъы, ачындан оылмеге аз къалып турагъан амалсызлагъа къарама языгъынг чыгъа эди. Ногъайлар орунлашгъан топуракълар Кавказны темиркъазыкъгюнбатыш дазуларыны бою булан ва кыбла якъдан къалмукъ чѣлlege ерли узатыла. Шо бары да дериядай уллу ерлеге–Ногъай дангыллар деп айтыла.

Ногъайлар – паракатлыкъны, загъматчылыкъны суюген халкъ. Адаткъылыкълары, амаллары булан озълеге ошайгъан къалмукълардан эсе, ногъайлар ат уытюддеги яшавгъа тез уйренелер. Тюзю, олар токътагъан, ерлешген якъгъа бармагъа заманым ёкъ эди.

Тюркиядан къайтып гелеген, ёлну кыырийында ял алмагъа лагер къургъан халкъ булангъы ёлугъувну яхшылыгъындан магъа карандаш булан олагъа хас келпетлени яратып, бир нечелени гъакъында суратлап язмагъа бажарылды.

Уй гъайванлары да озълени есилери йимик арыкъ эди. Олар ёлну эки де янындагъы яман ва чанг басгъан отну арасындан озълеге ашама ярайгъанын гъаран таба эди. Эргишилери агъачдан къашыкълар, чашкалар ва башгъа затлар эте эдилер. Олар шоланы озълени янындан оытуп барагъан сабанчылагъа сата эдилер.

Къатынгишилени кѣбюсю хапта опуракъларын ёрукъгъа гелтире эди, башгъалары буса хам-хум этмеге татывсуз аш гъазирлей эдилер.

Яшлар узакъ заман юрюп, ач болгъан арыкъ къурсакъларын басылтамагъа умут этип, жибинлер жыйылгъандай, «вазыллап», аш этеген чоюнланы ягъындан таймай эдилер. Мен олар булангъы лакъырдан сонг, ногъайлар алда яхшы онгайлыкъларда яшагъанны, шоланы онгсуз гъаллагъа алышдыргъангъа бир-бирине оыпке-багъаналар этмеге толу ихтиярлары барны билгенде, олагъа дагъыдан да бек языгъым чыкъды.

Айрокъда ят, таныш тюгюл авазлагъа кыйынлыкъда тюшюнеген, тилни гъаранбалагъгъа билеген башгъа адамлар булан тенглешдиргенде, ногъайланы кѣбюсю орусча тап-таза сѣйлей эди. Шо да оланы оысов даражасын гѣрсете эди.

Ногъайлар магъа кѣп сююп берген осал тамакюсю булангъы юлени де тартып, мен олагъа къарап, суратларын этгенлеге бир нече манат акъча да бердим. Шогъар къайтарыш гысапда олар магъа ёлгъа аш да берип, кѣп уллу алгъышлар да этдилер.

– Сиз бизин танышыбызсыз, – деди узун къулакълары булангъы тамаза къурдашына йимик инбашыма къагъып, – сен Ставраполгъа гелсенг, Аль-Аль деген къартны сорарсан, – деди...

*Гъазирлеген
Гюлнара Асадулаева*

Пати
Рамазанова

Сени гёрсюн учун сёйле

Пати Къазихановна Рамазанова – республикабызда атив сёзю устасы. Темиркъазыкъ Кавказ институтну гуманитар бёлюгюню кафедрасыны ёлбашчысы гысанда ол Дагъыстанда эринмейли, талмайлы, сёйлев усталыкъны абурун гётермекни гъайында тура. Бизин игитибиз бир гесек алдан берли атив сёйлевню курсларын ачгъан. Ону курсларына сиягъатчылар, юристлер, далапчылар ва оъзюню сёзюн къатдырып, атив айтма сюегенлер геле.

– Оратор усталыкъгъа нечик бардыгъыз?

– Башлап магъа Дагъыстан пачалыкъ университетни филология факультетинде яхшы билим алмагъа насип болду. Бизге онда лекциялар охуй эди деп айтып къойсакъ, тюз болмас. Бизге лекция охуйгъан алимлер–оъз (ишини) касбусуну усталары: Лира Ивановна Мегаева, Ума Садыкъовна Агъматова, Николай Алексеевич Горбачёва. Магъа, касбучугъа, биринчилей, атив сёзю устынде ишлемек учун академия грамматиканы кюрчюсюнден билме герек эди. Ритарикагъа (атив айтылагъан, тек бир маънасыз сёзге) мен макъаламны башында эсгерилген юстицияны университетинде гиришдим. Озокъда, бу ерде охувчуларымны: «Филолог юристлени атавунда не эте эди?» – деген сорау болажакъ.

– Оланы оъзюню суйдюрге?

– Шо да бар эди (кюлей) Биринчилей, айтылагъан сёзюне суйдюрмек, сёзю сигърулу гючюн англатмакъ,

сонг да, шолай сёйлемек учун, тынглавчуланы тергевюн тартмакъ учун не этме герекни англатмакъ эди.

– Мен билеген кюйде, сиз оъзюгюзню вузугъуза ой беривчю де болуп, атив сёйлевню ярышларын арагъа чыгъаргъан адамсыз.

Шоу телевизорда юрюлген «Человек и право» деген берилишде гёрсетдилер.

– Тюз. Башлап ярышлар вузну оълчевлеринде юрюлдю. Тек шо замангъы биз ёлбашчыбыз Багъавутдин (Багавдин) Магъамматович Магъамматов шо ярышланы регион оълчевде де оътгермекни таклиф этди. Шолай болду. Бугюнлерде биз яшлагъа Ростовда оътгерилежек ярышлагъа онгарылма таклиф этгенбиз.

Бизин гъалиги директорубуз Гюсейн Багъавутдинович Дагъыстанда ихтиярланы якълав билимни амбасадору студентлеге ва магъа гъар-бир янындан кёмек этип юрюй. Башлап, биринчилей юрюлген ярышланы

турниринден сонг, кёплер озьлени гёрсетме суюдюлер.

– *Шо турнирлени ортакъчыларыны арасында халкъ арагъа чыкканы болдуму?*

– Гъали де эсимде, Саида Лугуеваны халкъарагъа ярышлагъа онгаргъан эдим. Шо заман мени охувчум озьюню оыр даражада гёрсетди. Лап яхшы деген ораторланы бириси болуп токътады.

Бугюнлерде Дагъыстанда да, тышда да белгили далапчы гысапда арагъа чыгъап, «Финанс эркинлик» деген школагъа кюрчю салды. Саида озьюню сёзюню тынглавчулары эшитген заманын унутмагъан.

– *Мен сиз де студентлени арасында юрюлеген республика чебер охувну ярышларына арагъа чыгъарганыгъызыны билемен.*

– Биз ДР-ни маданият министрлиги ва Поэзияны театры да булан бирге ярышлар оьтгеребиз. Шо шаирлик инчесаниятны абурун гётермеге, сонг да озьлени гёрсетме суюегенлеге ёлача.

– *Университетде сизге риторикадан дарслар бармы эди?*

– Ёкъ эди. Бизин уьлкеде риторикадан дарс берме гери урулгъан эди. Шо бир тайпалагъа – сиясатчылагъа туююл яратылмай эди.

– *Сёйлевню устасыны курсларын ачмагъа сизге студентлер булангъы ишигиз ругъландырдымы?*

– Мени дарс беривчю касбум яшавумну барышына таъсир этди. Мени яш адамлар булангъы аралыгъым кёп бола. Мен олар нечик сёйлейгенни эшитемен. Сизин соравугъузгъа шулай жавап да беремен: кёп санавдагъы студентлени ва танышларымны тилевлеринден сонг, проектими арагъа чыгъарма гиришдилер.

– *Сиз шогъар уьстевюне онгарылдыгъызымы, гъазирлендигизми?*

– Озокъда. Макътанчыкъ деген ой тувдурма суюмей эдим, тек алгъа юрюме герекни де англадым. Мени лап да яхшы уьстюнюлюгюм – ораторлукъ инчесаниятны «Король говорит» деген школасыны дипломун алдым.

– Сизин курсугъузну оълчевлеринде нечик ишлейсиз?

– Мен дарсланы Магъачкъаладагъы билимлени уюнде юрютемен. Программа бир айгъа онгарыла. Программаны онгарагъанда теорияны лап аз этгенбиз, кѣп заманы практикагъа бергенбиз. Масала, сѣйлейгенде тюз тыныш алып ва тюз сѣйлемек учун аваз санланы онгарыв. Шо тынглавчуланы алдында оъзюн эркин тутмагъа имканлыкъ бере.

Мен яшлар булан ишлейгенде оланы санавун кѣп этме къарамайман, ишимни сан янын яхшы этме чалышаман.

Сѣйлеме уйретив дарсланы ахырына курсдагъыланы сѣйлеву кѣп де яхшылашагъанына сююнесен. Оланы сѣйлеву инамлы, бала, сѣйлейгенде тартынмайлар. Курслар битгенде де олар билим алывун оъзбашына узаталар. Етген уъстюнлюк булан токътамайлар.

– Сиз алдыгъызда билим алагъанланы бирлери тартынагъанын эсгердигиз. Шону себеби недендир?

– Шо кѣп затдан гъасил бола. Биз барыбыз да яшлар болгъанбыз. Яшланы кѣплери: «Сен болажакъ-сан» деген сѣзлени орнунда: «Пысып тур! Къайда сугъулуп гелесен!» деген сѣзлени эшите. Шо яшны къысылма борчлу эте.

Мен тарбияланывчуларыма Демосфен яш заманында къолайсыз, тиреле туруп сѣйлей болгъанны, сонг буса ол оъзюню къасты, къайпанмайгъанлыгъы булан лап да яхшы оратор болмагъа пуршав этмегенин мисалгъа гелтиремен. Ол оъзюню къасты, къайпанмайгъанлыгъы булан оър даражалы оратор болгъанлыгъын айтаман.

– Сизин ишигизде шолай гъал болгъанмы?

– Болгъан. Мен сѣйлеме уйретенлени бириси тирелип сѣйлей эди,

шо саялы мен огъар чалт сѣйленеген (скороговорки) сѣзлени айтмакъны талап этмей эдим. Ол оъзю де адамланы алдында сѣйлеме уяла эди. Шо-гъар да къарамайлы, ол ораторлукъ курслагъа язылды. Мен башлап ону оюн ушатмасам да, рази болдум. Тек ону къасты гючлю чыкъды. Чалт сѣйленеген сѣз тагъымланы да айтагъан болду. Алда йимик кѣп тирелмейген болду.

– Сѣйлеме уйретив программагъызын шу деме не айрычалыгъы бар?

– Мен охувчуларымда чебер адабиятны охума сююв тувдурмакъны къастын этемен. Олар арив сѣйлеп уйренгенден къайры да, оъзлени сѣз байлыгъын да бай этмеге къаст этемен. Сѣз байлыгъын кѣп этмек учун чебер адабиятны кѣп охума герек. Ондан къайры да, охуйгъанда оъзю эшитеген кюйде охуса, оъзюню де, айланасын да яхшы англамагъа башлай.

– Ораторлукъ янгыз халкъны алдына чыгъып сѣйлейгенлеге тарыкъмы?

–Озокъда, тюгюл. Тартынмай, арив сѣйлев, лакъырны юрютюп билмек, оъзюню ою тюз экенни ангалатып билмек янгыз ораторгъа, алгъачыкъмасюеген адамгъа тарыкъ тюгюл, гъар-бир адамгъа да яшавун къурмакъ учун тарыкъ.

Шо саялы да, «Дагъыстанлы къатын» деген журналны бары да охувчуларына: «Оъзюгюзню имканлыкъларыгъызгъа шекленмегиз, имканлыкъларыгъызгъа тогъас салмагъыз!»-деме сюемен.

Аида Бабаева

Оьлгенчеге къурдашлар...

Каспий денгизни ягъасындагъы пляжда къызъяшны сюеги табылгъанлы ю йыл битди. О къызны инг де ювукъ къурдашы оьлтюрген деп ону айыпладылар.

Саида ва Наида (атлары яшырылгъан) Дагъыстанны тав районларыны биринде оьсгенлер, 1-нчи класдан тутуп айрылмас къурдашлар. Олар оьсгенде адатлы кюйде, Саида Магъачкъалагъа геле, Наида оьзюню тавларында къала. Тек олар бир-бири булангъы байлав. Лукъланы уьзмеген, бир-бирине телефондан, сетлерден таба къатнап тургъанлар. Наида эрге барып айрыла, Саида бойдакъ кююнде къала.

Яйны ялав гюнюнде Наида къурдашына сёйлеп, тавларда ялкыгъан, денгизде ял алмагъа сюегенни айта. Саида да ону Магъачкъалагъа чакъыра. Ол да шоссагъат палтарын да жыйып, эринден къалгъан машинге де минип, 2 сагъатдан тахшагъаргъа етише. Олар шо ахшам бир-биринден къуванып, эртенине Магъачкъаладан ариде, халкъны гёзюнден тайып, денгизни йыракъдагъы таза ерлерине барып ял алмагъа токъташалар. Олар шагъардан чыкыгъандан сонгъу пляжгъа ерли етишелер, тек шонда адамлар кёп экенге ушатмайлар.

Олар дагъы да ари чыгып, бирев де ёкъ, ташлары булангъы денгиз ягъагъа барып, чатырда къуруп, шонда ерлешелер. Экиси де ялангъач кюйде, къаркъарасына гюн алдырып турагъан вакътиде оланы янындан къайыкъ булан эки багъыйлы улан юзюп барагъанын эслейлер. Олар тез-тез уьстюне полотенцада ябып, олагъа кёол силлейлер. Эки де улан оланы ювугъуна гелип токътай. Бириси –Марат, экинчиси де – Арсен.

Олар бу къызлагъа туристлер деп тургъанлар. Жагъиллер ахшам денгизге ювукъдагъы ресторанланы биринде ёлукъмагъа сёйлешелер.

Марат Москвада охуй, каникуллагъа ата-анасыны янына гелген. Арсен олар жыйылгъан ресторанда къаравулда ишлей болгъан. Ишинде сёйлешип, шо гюнюн ял алмагъа къоя. Ахшам 4-сюде ресторангъа жыйыла, кабинагъа гирмей, абзардагъы столда олтуралар. Ашайлар-ичелер, ёлугъувдан алда къызлар пиволар да ичгенлер. Гъасили, нечакъы эсиреген ичкини кёоллагъанны билме кыйын. Гече сагъат ю вакътилеге Саида да, Марат да ичген кююнде бир-бирине кыйышып, кабинагъа гирелер. Наида Арсен булан гелишмеген. Марат кабинкадан чыгып, столуна къайта. Ол чыкыгъанда Саиданы янына Арсен гире. Марат Саида булан масхаралар эте туруп, ону кабинадан тергевюн тайдырма къарай. Ол къурдашы учун рагъатсызланып тургъан. Бираздан Саида да, Арсен де гелип, столда олтуралар. Саида къурдашыны кёулагъына бир затлар шыбышлай. Шондан сонг ол шоссагъат ону палатагъа, денгизни янына барайыкъ деп столдан тартып чыгъарма къарай. Къурдашы къавшалгъанман деп ону булан бармагъа суюмей. Эки де улан гече кёонакъюйде къалмагъа таклиф этелер. Тек Наида эртен тангда, сагъат 5-де гетмеге тарыкъ, шо саялы уйге къайтмагъа герекни англата. Шондан экисини де арасында эришив башлана. Ябушмаса да, Наида къурдашына яман сёзлер айтып кыгычыра.

Арсен судда Наида гече кёонакъюйде къалайыкъ деген таклифине, бек оьчлю кюйде сесленди ва къурдашлар бирче гетди деп билдирген.

Олардан сонг эки де улан танышы булан ёлукъма баралар, олар барысы да эртен ярыкъ болгъанча барда билъярд ойнайлар.

Эртен ял алагъан бирев денгиз ягъа булан чабагъанда, чёгуленген чатыргъа тергев эте. Ол ювукъ барып, ичине гёз бакъдыра. Къараса, обльген къызъяшны гёре, шоссагъат полицияны чакъыра. Шо ерге хас къурумланы къллукъчулары, бары халкъ жыйылгъанда Марат да, Арсен де къайтара къайыкъ булан шо ерден юзюп бара. Ягъасында токътап, къызлар гетгенни-гетмегенни билмеге сюйгенлер. Булай авур иш болгъанны билгенде, палатаны ичине къарайлар, шонда Наиданы сюегинден танийлар. Олар бирдагъы къызъяш бар эди деп билдирелер.

Гечге таба судмедэксперт себебин токъташдыргъан. Олар гысап этген, ёрагъан кюйде, Наиданы башына таш булан уруп яргъан, гечеорталагъа ювукъда обльтюрген. Ону бирев де хорламагъанны да билгенлер.

Шо гюн Наиданы анасы ол къайтгъанча да къарамай, ону телефонуна сёйлей, тек шо да сёнюп раслана. Сонг Саиданы номерин ала, ол да жавап бермей. Ана сав гюнню узагъына экисине де гезик булан сёйлей тургъан, тек экевюню де телефонлары сёнген кюйде ягъылмагъан. Ахшам буса полиция къллукъчулар анасына сёйлеп, къызын обльтюргенин билдире.

Наиданы анасы Магъачкъаладагъы уланына Саиданы уёуне барып къара деп буюра. Ол буса паракхат юхлай туруп табыла. Ахшамгъа таба къурдашы обльгенни биле, шо хабарны да салкъынсув, немкъорай кюйде къабул эте. Ол тезликде сетлерде Наиданы обзлер тургъан палатада обльтюрген деп яза. Огъар буса бир или-инсан да ону палатада тапгъанны айтмагъан.

Шагъатлар эсгерген кюйде, Саида олай лакъыр этмеге сюеген адам

тюгюл. Шо саялы да ол жагъ кюйде Наида булан эришгенни гъакъында сетлерде язып чыкъгъаны да таныш-билишге тамаша тие. Саида бир токътамай гъар кимге Наида обзю булан бек намерт кюйде тутду, алагъожасын пырхыллатып, палатадан къувалап чыгъарды, шо саялы огъар обтеген-барагъан машинлеге минип, уйге къайтма тюшгенни тавушу булан гъар кимге СМС-лер йибериپ тургъан.

Саиданы ва оланы экисини де ортакъ къурдашы Аминаны да гёрсетивлерине гёре, олар гертиден де эришгенлер. Ахырынчы тирет Наида Амина булан сёйлеген. Саида Наидагъа бир ахшамны ичинде эки де уланны тергевюн тартдым, тамаша этмеге бажардым деген. «Къурдашы» Саида айтмаса да, обзю де шону анлагъан. Шондан тюртюшювлери башлангъан. Саида айтагъан кюйде, Наида огъар бек къазаплана: «Пасат, нас, лап да бузукъ адам, сени булан бир палатада гече кълалмагъа жиргенемени, шо гъакъда бары адамгъа билдирежекмен»,— деп къабунгъан. Палата Наиданыки болгъан.

Шо обчлю гече Саида обзюню бары затын жыйып, ресторанны столундан кълалгъан ашны да, Наиданы карточкасын да алып, пляждан гете, обтеген машинлеге минип, уёуне етише.

Ахтарып ишлени вакътисинде, Саиданы уёун тюнтелер. Ондан розовый, саргъылт-боямыш дамгъалары булангъы къысгъа шарбалланы чыгъарып алалар. Экспертизаны гъасиллерине гёре, шоларда Наиданы къаны болгъан. Гечге таба Саида англатгъан кюйде, оланы опуракъ илеген ери бир, ювукъ къурдашлар бир-бирини уьстюндеги затланы алышдырып, гийип гелгенлер, балики, шо заман Наиданы къаны тийгендир. Тек терин билмек учун экспертиза эт-

генде, шалбардагы тер Саиданы-ки экени билинген. Сонг дагы да, ондан Саида оёзю булан алгъан акъ шаршав да чыгъарылып алынгъан. Шонда да Наиданы къаны табылгъан. Олай да, тюнтювлер этегенде хас къурумланы къуллукъчусу Саиданы гесилген тырнакъларына тергев берген. Гесилген тырнакъланы тапмагъанлар. Шо саялы, шоланы тюбюнде кълалгъан гызыланы токъташдырмагъа бажарылмагъан.

Ахтарыв иш юрюлеген вакътиде, Наиданы анасы Саидадан ону компьютерин алмагъа къарагъан. Тек ол бермеген. Ихтиярлар якълайгъан къуллукъчулар къол салып, ондан чыгъарып алгъанда ичиндеги къатты диски зараллангъанны эс этген. Шо саялы да экспертиза этмеге бажарылмагъан.

Саиданы сорав алмагъа туталар. Огъар психо-физиология экспертиза этмеге таклиф берген. Ол шогъар разилешген. Шону ытгергенден сонг, эксперт натижалар чыгъаргъан:

Саида психофизиология якъдан сесленген. Ону жинаятчылыкъны бир-бир ерлерин яшырып, эсгермей къоймагъа имканлыгы бары ачыкъ этилинген. Ол гёре багъа англай туруп, не зат этген, Наида пляжда не затдан сонг оьлген, жаны къыркъылажакъны биле де туруп, ону къаркъарасын зараллагъанны, башына оёзю ургъанны эксперт-полиграф англагъан.

Саиданы СИЗО-гъа йиберелер. Ону якълайгъанлар буса, шо психофизиология эксперт «йырылгъанда» ону 3 гюн аш бермей, психология якъдан чапгъынлар этгенни, ол янгыз оьлген къурдашыны аты эсгерилгенде сесленегенни англатмагъа къарагъанлар. Тек Саиданы ахтарыв ишленни маънасына арзы ёкъ эди. Ол къонакьюйде 1 гюн ва 2 гече ытгергенни, огъар аш да берилгенни айтгъан. Сонг дагы да, психофизиология экспертизаны вакътисинде, огъар Наиданы аты тутулуп, дагы да соравлар берилген. Шолагъа ону сесленивю болмагъанны белгилемеге сюемен.

Ондан къайры да, ахтарывланы заманында Наида булан телефон сёйледи, ол: «Токъта, Саида палтарын алмагъа къайтгъан»,—деп телефонну къайтаргъан. Тек ол судда биринчи айтгъан сёзлерин алышдыргъан. Шонда мекенли бир зат да эсимде ёкъ деген. Къарагъанда, якълайгъанлар шагъатлагъа да гюч этген.

Якълайгъанланы яны гъар тюрюлю далиллер гелтирип, бу жинаятчылыкъда башгъаланы айыпламагъа къарагъан. Оланы арасында сайки, денгизни ягъасындагы ялайгъан отну къырыйында олтургъан жут этмек бар. Шо ерни тергегенде, от ягъылмагъаны, шону гызы да ёгъу билинген.

Натижада, ахтарывчулар жыйгъан чакъы далиллер суд гесмеге таманлыкъ этген. Саида ол оёзюню къурдашын сюе эдим деген. Амма судда РФ-ни Конституциясыны 51 статьясын гёрсетип (шонда оёзю-оёзюне, ювукъ дос-къардашына, уягълюсюне шагъатлыкъ этмеге борчлу тюгюл), гёрсетивлер бермеге гери ургъан. Айыплы экенге мюкюрлюк этмеген. Ахырынчы сёзюнде: «Мен шо адамны оьлтюрмегенмен»,—деген. (Сюеген къурдашыбызгъа байлавлу шолай айтажакъбызмы?)

Суд Саида жинаятчылыкъ этген саялы айыплы деп токъташдыргъан. РФ-ни УК-ни 105 статьясыны 1-нчи бёлюгюне гёре, огъар 8 йылгъа туснакъ гесип, эркинликден магърюм этгенлер. Туснакъда ол болжалдан алда условно чыкъмагъа 2 керен арза берген, 2-де тирет шону гери ургъанлар.

Виолетта Ратенкова

Тарихни бетлеринден

Къумукълар—XIX асруну ахырларында

«Семантика совести»: путь Лауры Феталиевой

О таких, как Лаура Феталиева, говорят: «Этот человек на своём месте». Судите сами: 25 лет педагогической деятельности, звание «Отличник образования», учёная степень кандидата филологических наук и недавняя успешная защита докторской диссертации.

А ещё она возглавляет Управление по делам молодёжи Дагестанского государственного педагогического университета имени Расула Гамзатова.

В семье у Лауры Платовны не было филологов. Родные – люди практических профессий. Но дом, где книгу держат с уважением, а сказанного не бросают на ветер, – был.

А однажды случилось детское изумление, которое всё и решило.

«Я вдруг сделала важное открытие: одно и то же слово может утешить, может убить, может воскресить. Как это работает? Хаос чувств обретает форму только в слове. А когда в институте увидела, что филология – не скучный разбор по членам предложения, а живая ткань смыслов, – осознала: это навсегда».

На вопрос, изменилось ли самоощущение после защиты кандидатской, она отвечает следующим образом:

«Я почувствовала себя кандидатом наук не в день защиты, а накануне, ночью. Как-то неожиданно задалась вопросом: «Зачем я всё это делаю?» Ответ пришёл незамедлительно.

С тех пор я заметила метаморфозы в своём голосе – он стал спокойнее, увереннее, ведь отныне за каждым «кажется» стоит «доказано». Преподаватель – это проводник. А кандидат наук – тот, кто сам создаёт новое знание. Разницу чувствуешь не сразу, но студенты – чуткие, всё видят».

Как она поняла, что значит быть начальником управления по делам молодёжи? Не на совещании, не в момент подписания приказа о назначении, а в два часа ночи, когда разбирала сообщения от студенческого актива. У ребят случился конфликт, и кто-то написал: «Лаура Платовна, если вы не вмешаетесь, – мы пропали».

«Вот тогда и пришло осознание: ты не чиновник. Ты мост между «хочу» студента и «можно» университета. И если этот мост рухнет – пострадают судьбы детей».

– Учёная степень или должность делают вас человеком влиятельным в молодёжной среде?

– Студенты видят кандидата наук и доверяют его аргументам. Без филологической базы моё администрирование можно было бы с уверенностью считать бессмысленным. Настоящее влияние – когда студент чувствует: этот «чиновник» (она смеётся) на самом деле понимает, о чём говорит. Поэтому я не выбираю. Беру и то, и другое.

Оказывается, у Лауры Платовны есть правило, как её представлять на мероприятиях. Когда событие внутриуниверситетское, она просит называть начальником Управления по делам молодёжи. Чтобы ребята сразу знали: перед ними человек, который выслушает и поможет. А когда наша героиня, к примеру, участвует в научных конференциях, – предпочтительно обращение как к учёному-филологу. Потому что так ты становишься сопричастным профессиональному сообществу вне зависимости от того, какой пост занимаешь.

Лаура Платовна работает доцентом на кафедре педагогики: «Я стою на перекрёстке, где слово встречается с воспитанием. И это самое интересное место в науке», – объясняет она. Филология открывает ей все грани языка, понимание текста, умение слышать подтекст. Педагогика – законы, по которым строится обучение. Вместе они позволяют учить будущих учителей не только методикам, но и главному – культуре речи, умению услышать ребёнка, заметить манипуляцию в учебнике. «Без филологической оптики педагог – как хирург без скальпеля», – объясняет она. И добавляет: «Я не ушла из филологии. Я пришла в педагогику через филологию. И благодарна судьбе за этот путь».

В конце я попросила назвать не должность, не звание, а три слова, которые её определяют. Она ответила: «Та, кто понимает».

Да, суть преподавателя – понимать студента. Суть руководителя – понимать проблемы, страхи, надежды. А должностные полномочия – это способы легализовать это понимание.

У Лауры Платовны большие планы: завершить докторскую, развивать молодёжную политику университета. И просто радоваться жизни.

Женское счастье в её видении состоит из казалось бы обыденных деталей: улыбки студента, поддержки семьи и возможности постигать новые горизонты в профессии. А большего и не надо.

Саният Эмирова

Танзиля
Гарипова

«Женщины доказали, что могут руководить и компаниями, и целыми странами»

Танзиля Гарипова основала «Академию Ассистентов», когда убедилась, что предприниматели перегружены рутинной работой, а их помощники зачастую недостаточно компетентны, чтобы на должном уровне взаимодействовать со своими работодателями. С 2015 года её компания занимается подбором персонала и обучением ассистентов.

Она часто приезжает в Дагестан, поскольку ещё в 2018 году запустила здесь свою Академию. В интервью собеседница рассказала всё об этой необычной профессии и о том, как она пришла в неё.

– Дух предпринимательства проснулся во мне ещё в школьные годы. В 14 лет я покупала мороженое на хладокомбинате, размещала в городе небольшие холодильники (Танзиля родом из Ижевска. – Прим. ред.), нанимала продавцов и зарабатывала на этом неплохую сумму. Чуть позже, когда поняла, что мне нужен наставник, который помог бы разобраться, как вести бизнес, нанялась в качестве ассистента к двум известным предпринимателям. Со временем осознала, что на рынке острая нехватка бизнес-ассистентов. Это и подтолкнуло меня к идее создать Академию. Среди моих кейсов такие компании, как «Мэйл.ру», «Газпром», «Мерседес-Бенц», Минфин Московской области, правительство Москвы, множество клиентов по Северному Кавказу.

В итоге меня теперь даже называют мамой ассистентов.

– Давайте проведём краткий ликбез для читателей. Кто такой бизнес-ассистент?

– Это пушка-ракета, руки-ноги руководителя. Ассистент нужен, чтобы брать на себя всю рутину. Он должен уметь составлять рабочий график, договариваться о встречах, решать конфликтные ситуации. В общем, быть везде и всюду.

– Перечислите качества, которыми должен обладать ассистент.

– Ответственность, внимательность, желание работать и развиваться. Умение служить во благо другому. Ассистент – это человек, который полностью растворяется в рабочем процессе, живёт жизнью руководителя так, будто он очень важный член его семьи. А ещё ассистент должен обладать рациональным тайм-менеджментом, потому что у него много задач, и ему нужно сделать всё и сразу. Ну, и куда без крепкого здоровья? Иначе можно выгореть за пару недель.

– Такие качества берутся от природы или их можно развить?

– Их можно наработать. К нам приходят разные люди. Это могут быть мамы в декрете, секретари, бухгалтера, маркетологи. Однажды ко мне пришла бывшая прокурор Пензы, она у меня отучилась, и мы устроили её в «онлайн».

– Как часто было, что вы, поговорив с клиентом, понимали: «Он не потянет».

– Такое периодически происходит, и я таким людям говорю, над чем следует поработать. У нас в компании есть и приём заявок от руководителей: некоторые из них готовы работать с новичками. Кому-то нужен ассистент с навыками видеомонтажа, а кому-то – со знаниями по юриспруденции. Недавно пришла заявка

из Дагестана – ребята занимаются косметикой: «Танзила, нам нужен ассистент-бухгалтер». Соответственно, я буду искать помощника не из ассистентов, а из бухгалтеров.

– Скажите, а какова вероятность, что ассистент поднаберётся опыта и сам вырастет до руководителя?

– Пятьдесят на пятьдесят. Я – наглядный пример бизнес-ассистента, которая открыла собственную компанию. Ассистент может стать пар-

тнёром организации, где он работал, может запустить собственный проект, а может остаться ассистентом хоть до глубокой старости, скажем, просто расти в зарплате. Это тоже очень престижно.

– *Крупные предприниматели, вроде Илона Маска или Марка Цукерберга, любят говорить о своих полезных привычках, которые помогают им всегда быть бодрыми, креативными, успешными. У вас такие привычки имеются?*

– Куда же без них. Во-первых, это качественный сон и правильное питание. Во-вторых, работа над позитивным мышлением. Отсюда вытекает и третий момент: работа с окружением. Всех нытиков и негативщиков, всех, кто не верит в твой успех и ставит под сомнение твои навыки, – всех их за дверь.

– *Предприниматели, как правило, люди занятые. Остаётся время на досуг?*

– Конечно. Это путешествия, это чтение и написание книг (Танзиля – автор пяти книг, посвященных подбору бизнес-ассистентов. – Прим. ред.). Плюс парашютный спорт и дайвинг. А еще я пишу картины, занимаюсь пением, ну и, конечно же, я ещё молодая мама.

– *По вашим наблюдениям, как сейчас относятся к женщинам, занимающимся бизнесом?*

– Лояльнее, чем раньше. Женщины доказали, что они могут руководить и компаниями, и целыми странами. Женщин-бизнесменов начали принимать даже в восточных странах. У нас более мягкий, более детальный подход к руководству, чем у мужчин. А вообще, в идеале надо делать проекты в коллаборации М+Ж.

– *У вас с супругом так и получается?*

– Ещё нет. Наш единственный совместный проект на данный момент – это наша семья (улыбается). Но в будущем мы обязательно и поработаем вместе. А пока супруг меня просто поддерживает, и это придаёт мне уверенность. Ну а я просматриваю его проекты и даю ему какие-то советы.

– *Ну и под конец беседы дайте пару советов начинающему предпринимателю.*

– Первый: берите ассистента. Он сильно упростит вам жизнь. Второй: даже не смейте думать, что у вас что-то не получится.

Руслан Бакидов

1 июня – День защиты детей

ИНДЕКС ПМ818

Свободная цена
6 +